

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ**

**«ЖАҲОН ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ ТАРИХИНИНГ
ЎРГАНИШ МУАММОЛАРИ»
модули бўйича**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тузувчи: Д.Ж.УРАКОВ

Тошкент – 2019

МУНДАРИЖА

I. Ишчи дастур	3
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интрефаол таълим..... методлари.	13
III. Назарий машғулот материаллари	16
IV. Амалий машғулот материаллари.....	41
V. Кейслар банки.....	47
VI. Глоссарий.....	50
VII. Адабиётлар рўйхати	52

I. ИШЧИ ДАСТУР

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ

“ЖАҲОН ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАРИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШ МУАММОЛАРИ”

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси йўналиши: Тарих

Тингловчилар контингенти: Олий таълим муассасаларининг

профессор-ўқитувчилари

Тошкент – 2019

Мазкур ишчи дастур Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йилнинг 2 ноябрдаги 1023 - сонли буйруғи билан тасдиқланган намунавий ўқув режа ва дастур асосида ишлаб чиқилган

Тузувчи: доц. Ураков Д.Ж.

Такризчилар:

тарих фанлари номзоди, доцент О.А.Махмудов,
тарих фанлари номзоди, доцент А.Г.Холлиев.

Ишчи ўқув дастур ЎзМУ нинг Кенгашининг 2019 йил 29 августдаги 1 - сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қарори ҳамда 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789 – сонли Фармонида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Мазкур дастур ривожланган хорижий давлатларнинг олий таълим соҳасида эришган ютуқлари ҳамда орттирган тажрибалари асосида “Тарих” қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналиши учун тайёрланган намунавий ўқув режа ҳамда дастур мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Жаҳон цивилизацияси ҳозирги кунгача бўлган ривожланишининг асосий омиллари ва йўналишларини ёритишга қаратилган. Тақдим этилган курс тарихчи мутахассисларнинг назарий – услубий савиясини оширишда жаҳонда рўй бераётган тарихий жараёнларни чуқур ўрганишдаги асосий концептуал ёндашувлар билан танишишда катта аҳамият касб этади.

Шунингдек, “Жаҳон цивилизацияси” фани ҳақидаги билимларни қарор топшириш мавжуд илмий адабиётлар ва замонавий назариялар ҳамда олиб борилаётган тадқиқот ишларини ўрганиш, фан бўйича тўпланган илғор тажрибалар, кадрлар буюртмачиларининг фикр, талаб ва таклифлари каби масалаларни ўз ичига қамраб олади. Демак, таълим тизими самарадорлигини ошириш, педагогларни замонавий билим ҳамда амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, чет эл илғор тажрибаларини ўрганиш ва таълим амалиётига тадбиқ этиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. “Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари” модули айнан мана шу йўналишдаги масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари маъруза ва амалий машғулотларни ўзлаштириш жараёнида тингловчилар Европа, Америка кўшма штатлари давлатларнинг Жаҳон цивилизациялари тарихи ўқитиш жараёнининг ташкил этилиши, модуль-кредит тизими, фанларнинг тақсимланиши, талабаларнинг мустақил таълимнинг ташкил қилиниши, етакчи хорижий олигоҳларида чоп этилган дарсликлар, ўқув ва услубий қўлланмалар

хақида тасаввурга эга бўладилар. Жаҳон университетларида ва республикамиздаги Жаҳон цивилизациялари тарихи фанининг ютуқлари билан танишишади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари” модулини ўқитишдан мақсад: олий ўқув юртларидаги Жаҳон цивилизациялари тарихи бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш орқали Жаҳон цивилизациялари тарихи йўналишидаги таълим жараёнини мувофиқлаштириш ва мазмунан бойитиш, Жаҳон цивилизациялари тарихини ўқитиш самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган замонавий ёндашишлар билан ҳамда педагогик ва ахборот технологиялар билан таништириш, Жаҳон цивилизациялари тарихи соҳасида юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш.

Модулнинг вазифалари:

- Республика олийгоҳларида Жаҳон цивилизациялари тарихи таълими структурасини мувофиқлаштириш:

- Республика олийгоҳларида Жаҳон цивилизациялари тарихи таълимининг моҳиятини мукамаллаштириш;

- Тарих аниқловчиси ва тарихий тадқиқ усуллариини энг қадимги даврдан ҳозирги кунларгача бўлган жараёни ва жамиятнинг ривожланишига қўшган ҳиссаси ва аҳамиятини тингловчиларга етказиш;

- Республика олийгоҳларида Жаҳон цивилизациялари тарихи ўқитиш методикасининг асосий муаммолари, таълим-тарбия жараёнини замон талабларига мос ҳолда ташкил этиш ва бошқариш;

- Классик ва ҳозирги замон тарих маъносига тарихий онг ва тарихга тарихий онгнинг икки томонлигига чуқур ёндошилиб тадқиқ қилиш;

- Республика олийгоҳларида жаҳон цивилизациялари тарихи бўйича маъруза, амалий ва мустақил ишлари дарсларини ташкил этиш жараёнида замонавий таълим ва ахборот технологияларидан фойдаланиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- жаҳон етакчи университетларининг ўқув методлар;
- хорижда Жаҳон цивилизациялари тарихи фанлари бўйича дарсликлари, ўқув қўлланмалари структураси;

- жаҳон ва республикамизнинг Жаҳон цивилизациялари тарихи фанининг ривожига ҳақида билимларга эга бўлиши;

Тингловчи:

- Жаҳон цивилизациялари тарихи фанининг модулини яратиш;

- “Жаҳон цивилизацияси” фанидан таабалар ҳар бир тарихий даврда тарихий тадқиқотлар кўлами, ҳар бир даврнинг ўз долзарб муаммосини тадқиқотларнинг методологик асосларини мукамал билиши.

Тингловчи:

- Жаҳон цивилизациясининг мукамал, ривожланиб бориш жараёнлари, тарих фанининг алоҳида фан мавқеига эга бўлиши. Классик ва ҳозирги даврдаги тарих фанининг долзарб муаммолари, Европа Шарқ олимлари, файласуфларнинг тарихий назарияларини мукамал ўрганиши;

- фан бўйича эгаллаган билимларини таҳлил қилиш; цивилизация соҳасида жаҳон ҳамжамияти томонидан тўпланган тарихий тажрибани илмий ва педагогик амалиётда самарали қўллаш малакаларига эга бўлиши;

- креативлик ва ижодийликни Жаҳон цивилизациялари тарихига оид фанларни ўқитишда қўллана олиш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари янги модул бўлганлиги туфайли дарс давомида модулни мазмунан бойитиш тингловчилар ўз тажрибалардан ва интернет тармоқларидан олган материалларни оммавийлаштирмоғи мақсадга мувофиқ.

Курсни ўқитиш жараёнида кичик гуруҳларда ишлаш, аудитория дарслардан олдин маъмуотлар билан таълимнинг замонавий методлари, таълим технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Ҳар бир тингловчи учун Жаҳон цивилизациялари тарихини ўқитишида ўзини ва илғор хорижий тажрибаларни солиштириш учун имкониятлар яратилади. Республикамизнинг олийгоҳларида қўлланилиши мумкин бўлган усул, воситалар ва технологияларни танлаб олиш учун тингловчилардан амалий фаоллик талаб этилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари” модули мазмуни ўқув режадаги илғор таълим технологиялари ва педагогик йўналишидаги (Қадимги шарқ тарихи, Қадимги дунё тарихи, Ўрта асрлар тарихи, янги ва энг янги давр тарихи фанлари ва бошқ.), тарих фанининг долзарб масалаларини ёритувчи барча модуллари билан ҳамда Тарих олий ўқув юртларда Жаҳон цивилизациялари тарихининг ўқитиш самараси ва республикамизда Жаҳон цивилизациялари тарихи фанининг ривожланиши, Жаҳон цивилизациялари тарихини ўқитишга оид замонавий билим ва кўникмалар ҳамда илғор педагогик ва ахборот технологиялар қўлланилганда ошади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар илғор хорижий мамлакатларда Жаҳон цивилизациялари тарихи ўқитишни ташкил қилишнинг хорижий

тажрибаларни ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар. Сўнгги йилларда Жаҳон цивилизациялари тарихи соҳасидаги ютуқлар ва истиқболлар олий ўқув юртларида Жаҳон цивилизациялари тарихи фанининг мазмунини бойитишга ҳизмат қилади.

**“ЖАҲОН ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАРИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШ МУАММОЛАРИ”
модулининг соатлар бўйича тақсимоти**

№	Модул мавзулари	Аудитория		
		Жами	жумладан	
			Назарий	Амалий машғулот
1.	“Цивилизация тушунчаси”, дастлабки цивилизацияларнинг шаклланиши	6	2	4
2.	Қадимги Месопотамия ва Миср цивилизациялари.	4	2	2
3.	Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизацияси	4	2	2
4.	Қадимги Юнонистон ва Қадимги Рим цивилизацияси	2		2
Жами: 16		16	6	10

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: “Цивилизация” тушунчаси дастлабки цивилизацияларнинг шаклланиши.

“Цивилизация” тушунчаси дастлабки цивилизацияларнинг шаклланиши. Цивилизация тушунчаси. Цивилизация типлари ва турлари. Тарихга цивилизацияон ёндашув.

2-Мавзу: Қадимги Месопотамия ва Миср цивилизациялари.

Қадимги Месопотамия ва Миср цивилизациялари. Цивилизация пайдо бўлиши шарт-шароитлари. Цивилизациялар тизимида Миср. Месопотамия цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари.

3-Мавзу: Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизацияси.

Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизацияси. Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари, пайдо бўлишининг шарт-шароитлари. Хитойда фан ва маданият. Давлат бошқарувлари ва эътиқодлари. Хитой цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари. Мохинжадаро ва Хараппа маданиятлари. Ҳиндистондаги дин ва эътиқодлар ранг-баранглиги.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

4-Мавзу: Қадимги Юнонистон ва Қадимги Рим цивилизацияси.

Қадимги Юнонистон ва Қадимги Рим цивилизацияси. Қадимги Крит ва Микен жамияти. Эллада маданияти. Илмий билимлар ва дин ривожини. Рим цивилизациясининг ўзига хослиги. Республика ва империяча бошқарув. Ғарб цивилизацияси ва унинг долзарб муаммолари. Цивилизация пайдо бўлишининг шарт-шароитлари. Рим цивилизациясининг давомчиси. Ўрта асрлардаги Византия маданияти. Россия цивилизациясининг ўзига хослиги. Ўрта асрлар Ғарб мафкураси. Индустириал жамият. Ғарбда гуманизм.

Ўқитиш шакллари

“Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари” курси 3 та маъруза, 4 та амалий машғулотлар шаклида олиб борилади. Курсни ўзлаштирилишида мустақил таълимнинг ҳам аҳамияти катта.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

Маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва интерфаол педагогик (Ақлий хужим, Венн диаграммаси, концептуал жадвал) усул ва технологиялардан фойдаланилади.

Ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, график органайзерлардан, кейслардан фойдаланиш, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, блиц-сўровлардан ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. -Т.: “Ўзбекистон”. 2011. - 440 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. 2018.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 февралдаги “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5325-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетига талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги «Олий ва ўрта махсус таълим тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4391- сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги «Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5763-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги

“Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2752-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли Қарори.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 15 сентябрдаги ПҚ-3276-сонли Қарори.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли Қарори.

21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли Қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

22. Ишмухамедов Р.Ж., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар.– Т.: “Ниҳол” нашриёти. 2013, 2016. – 279 б.

23. Креативная педагогика. Методология, теория, практика. / под. ред. Попова В.В., Круглова Ю.Г.-3-е изд.–М.: “БИНОМ. Лаборатория знаний”. 2012. – 319 с.

24. Каримова В.А., Зайнутдинова М.Б. Информационные системы.- Т.: Aloqachi. 2017. - 256 стр.

25. Информационные технологии в педагогическом образовании / Киселев Г.М., Бочкова Р.В. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Дашков И.К. 2018. -

304 с.

26. Natalie Denmeade. Gamification with Moodle. Packt Publishing - ebooks Account 2015. - 134 pp.

27. Paul Kim. Massive Open Online Courses: The MOOC Revolution. Routledge; 1 edition 2014. - 176 pp.

28. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 edition 2015. - 350 pp.

29. English for academics. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Book 1,2.

30. Karimova V.A., Zaynutdinova M.B., Nazirova E.Sh., Sadikova Sh.Sh. Tizimli tahlil asoslari.– T.: “O’zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti”, 2014. – 192 b.

31. Yusupbekov N.R., Aliev R.A., Aliev R.R., Yusupbekov A.N. Boshqarishning intellectual tizimlari va qaror qabul qilish. –Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” DIN. 2015. – 572 b.

32. Бобков В.А., Володькин А.А. Международные политические отношения и геополитика. Учебно-методический комплекс. — Минск, БНТУ, 2017.

33. Хантинктон С. Столкновение цивилизации. М., 2004.

34. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., 2017.

35. Бордачѳв Т. и др. Возвышение Римланда: новая политическая география и стратегическая культура. Доклад международного дискуссионного клуба «Валдай». М., 2018.

36. Бурлаков В.А. Геополитика: хрестоматия. –Владивосток, ВГУЭС, 2010.

37. Валлерстайн И. анализ мировых систем и ситуаций в современном мире. СПб., 2011.

38. Валлерстайн И. Россия и капиталистическая мир-экономика.1500-2010// Свободная мысль.2016, №5, с.42.

39. Вандам Е.А. Геополитика и геостратегия.-М., 2012.

40. Василенко И.А. Геополитика современного мира.-М., Юрайт, 2010.

41. Василенко И.А. Геополитика современного мира. М., 2016.

IV. Интернет сайтлар

42. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.

43. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz

44. www.Ziyonet.Uz

45. <http://bookfi.org/>

46. <http://historyworld.net/>

47. <http://www.twirpx.com/>

48. https://inosmi.ru/geopolitika_lt/

49. <https://www.brookings.edu/.../the-new-geopolitics/>

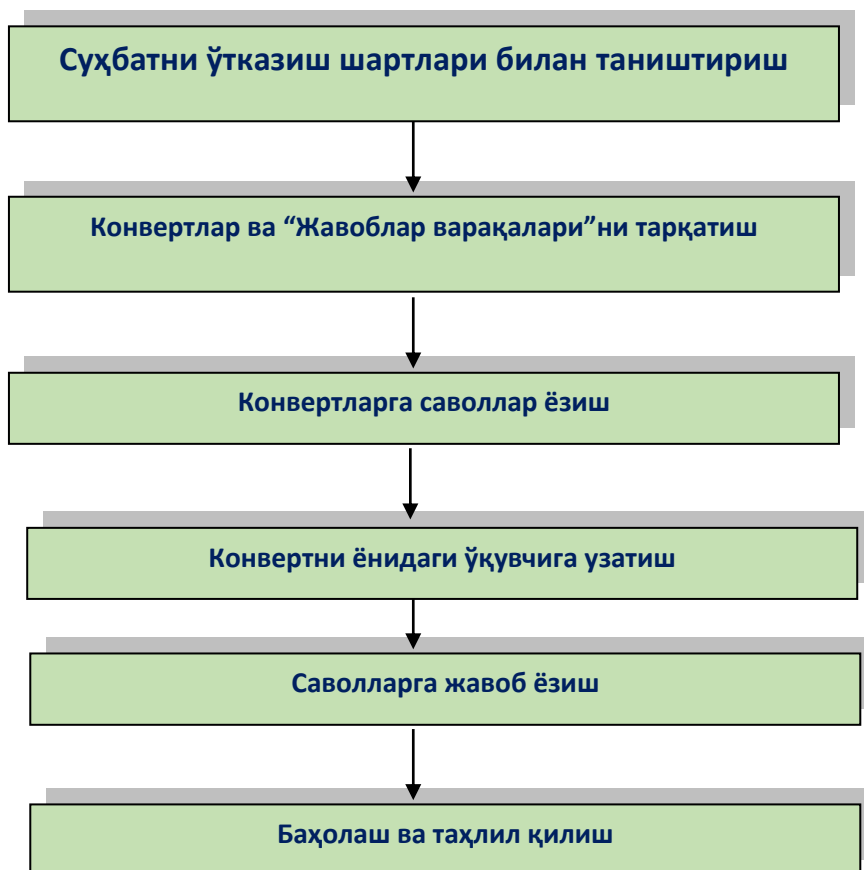
50. <https://www.csis.org/.../geopolitics-and-international-security>

51. <https://www.geopolitica.ru/>

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Давра столининг тузилмаси

Ёзма давра суҳбатида стол-стуллар айлана шаклида жойлаштирилиб, ҳар бир таълим олувчига конверт қоғози бериледи. Ҳар бир таълим олувчи конверт устига маълум бир мавзу бўйича ўз саволини беради ва “Жавоб варақаси”нинг бирига ўз жавобини ёзиб, конверт ичига солиб қўяди. Шундан сўнг конвертни соат йўналиши бўйича ёнидаги таълим олувчига узатади. Конвертни олган таълим олувчи ўз жавобини “Жавоблар варақаси”нинг бирига ёзиб, конверт ичига солиб қўяди ва ёнидаги таълим олувчига узатади. Барча конвертлар айлана бўйлаб ҳаракатланади. Якуний қисмда барча конвертлар йиғиб олиниб, таҳлил қилинади. Қуйида “Давра суҳбати” методининг тузилмаси келтирилган

Хулосалаш (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот бериледи ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик,

фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Жаҳон цивилизацияси тарихининг ўрганиш муаммолари қандай натижа беради?”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: “Цивилизация тушунчаси”, дастлабки цивилизацияларнинг шаклланиши

РЕЖА:

1. *Цивилизация тушунчаси.*
2. *Цивилизация типлари ва турлари.*
3. *Тарихга цивилизациянинг ёндашуви.*

Таянч иборалар: *Қадимги дунёдаги маданий тараққиёт ҳақида тушунча “Цивилизация” терминининг XVIII-XIX асрда Европа илмига кириб бориши. Л.Морган системасида цивилизация. Ҳозирги замон фанида “цивилизация” тушунчаси. М.Вебер, О. Шпенглер, А.Тойнби, Ф.Бродель, К. Ясперс, П.Сорокин, С.Хантингтон назариялари. Цивилизациянинг босқичли назариялари. Инсон жамияти тараққиёти муаммосига синтетик ёндашуви йўллари излаш. Цивилизация ва маданият тушунчаси таҳлили. Цивилизациялар ўртасидаги ягона маданият долзарб масалалари, ўзига хослик, хилма-хилликнинг ўзаро боғлиқлиги.*

1.1. Цивилизация тушунчаси.

Цивилизация сўзи латинча “civil” -фуқароликка, давлатга, шаҳарга тааллуқли маъноларини англатувчи ўзакдан келиб чиққан. Бу сўз турли маъноларда қўлланилади. Кенг маънода - онгли мавжудотлар мавжудлигининг ҳар қандай шакли. Цивилизация маданият сўзининг синоними сифатида, кўпинча моддий маданият маъносида ҳам қўлланилади. Цивилизациянинг яна бир маъноси маданиятнинг замон ва маконда чегараланган тарихий типи (Миср цивилизацияси, Месопотамия цивилизацияси ва б.). Цивилизация фанда ёввойилик ва ваҳшийликдан кейинги ижтимоий тараққиёт босқичи сифатида таърифланади.

Ушбу категориянинг серкирралиги ва кўп сермаънолиги туфайли унга аниқ таъриф бериш мушкул. “Цивилизация” нинг юздан ортиқ таърифлари мавжуд. Цивилизация тушунчаси «маданият» тушунчаси билан узвий боғлиқ

равишда пайдо бўлган. Француз файласуф маърифатпарварлари ақл ва адолатга асосланган жамиятни цивилизациялашган жамият деб билганлар. Кўпчилик файласуфлар «цивилизация» деганда жамиятнинг моддий-техника ютуқларини, «маданият» деганда эса фақат унинг маънавий қадриятларини тушунишган.

XVIII асрдан «цивилизация» тушунчаси тарихчилар луғатидан мустаҳкам ўрин олди, шу даврдан цивилизациянинг турли назариялари шакллана бошлади. Ушбу жараён бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Қуйида биз айрим назариялар билан танишиб ўтамиз.

Дастлаб XVIII асрда А. Фергюссон ибтидоий жамият тарихини даврлаштириш мезони сифатида «маданиятнинг ўзлаштириш даражасини» илгари сурди: ёввойилик, варварлик, цивилизация. Кейинчалик швед олими С.Нилсон бу даврлаштиришни бир оз тўғирлади ва тўлдирди: ёввойилик, номадизм (юнон. номадос – кўчиб юрувчи, кўчманчилик), деҳқончилик ва цивилизация.

1877 йилда америкалик тарихчи ва этнограф Люис Морган (1818-1881 йй) ўзининг «Қадимги жамият» китобида цивилизация атамасини ягона маданий-тарихий жараённинг маълум даражасини белгилаш учун қўллашни таклиф этди. Морган системасида ҳам ибтидоий жамият тараққиёти ёввойилик, варварлик ва цивилизация босқичларидан иборат, аммо у ёввойилик ва варварлик даврларининг ҳар бирини, хўжалик ва моддий маданият тараққиётининг белгиларига кўра қуйи, ўрта ва юқори босқичларга бўлади. Ушбу даврлаштиришда ишлаб чиқариш кучлари ривожининг даражаси мезон бўлиб хизмат қилади.

Тарихни ўрганишга сивилizatсион ёндашув асосчиларидан бири табиатшунос олим Николай Данилевский (1822-1885) бўлган. У ҳар бири алоҳида-алоҳида мавжуд бўлган, фаолиятнинг тўрт муҳим шакли ёки цивилизациялар «асоси» - диний, маданий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий асослар орқали намоён бўлувчи маданий-тарихий типлар (цивилизациялар) ҳақидаги концептсияни илгари сурган. Маданий-тарихий типлар, биологик организмлар каби, ташқи муҳит ва бир-бири билан узлуксиз кураш жараёнида бўлади ва вужудга келиш, вояга етиш, қариш ва ҳалок бўлиш босқичларидан ўтади.

Инглиз тарихчиси ва социологи А. Тойнби (1889-1975 йй) цивилизацияни яхлит ижтимоий тизим сифатида ифодалаган. У ўзининг ўн икки томлик “Тарихни англаш” асарида келтирган ўзаро ўрин алмашувчи локал цивилизациялар концептсиясида сивилizatсион тараққиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида чақириқ ва жавоб назариясини илгари сурди. У 32 та сивилizatсион санаб ўтиб, тарихий жараённинг тўғри чизиқ бўйлаб ривожланиши ҳақидаги қарашларга қарши чиқди ва цивилизациянинг босқичли-сиклик ривожланишини таъкидлади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, цивилизация атамаси икки асрларча олдин француз маърифатпарварлари томонидан мустақиллик, ҳақиқат, ҳуқуқий тизим ҳукмронлик қиладиган фуқаролик жамиятини таърифлаш учун ишлатилган. Лекин кўп ўтмай америкалик астролог Л. Морган ва ундан кейин энгелс "Цивилизация" атамасини кишилик жамиятини ривожлантиришни

таърифлашда, яъни варварликдан – ёввойиликдан жамиятни тартибга тушиши, синфларнинг пайдо булиши, хусусий мулк пайдо булишида очишга ҳаракат қилишди.

О. Шпенглер цивилизация деганда маданий, тарихий жараённинг тугаши, унинг чиришини кўзда тутган ва бу терминни салбий маънода ишлатган.

А. Тоинби минтақавий цивилизацияларга эволюцион жараён сифатида қараган. У "А Студий оф Ҳисторй" (1934-1961р) асарида қуйидагиларни тирик цивилизация деб атади:

- 1) Ғарб жамияти Ғарб христанлиги билан биргаликда;
- 2) Жанубий Шарқий Европа ва Россияда православ христиани ёки Византия жамиятининг жойлашиши;
- 3) Шимолий Африка ва Ўрта Шарқдан Буюк Хитой деворигача ислом жамияти;
- 4) Хиндистонда ҳиндулик жамияти;
- 5) Жанубий Шарқ Осиёсида Узоқ Шарқ жамияти.

Америкалик профессор С. Хантингтон цивилизация атамасини "ривожланган" маъносида тушунади. 1993 йилнинг ёзида "Форш аффейрз" журналида профессор С. Хантингтоннинг "Цивилизациялар тўқнашуви" деб номланган мақоласини чоп қилди. Шу ном билан 1997 йилда Америкада китоб ҳам чоп қилинди. Буларда айтилишича, кейинги уруш цивилизациялар уруши бўлади ва бу уруш ўз-ўзини йўқ қилувчилар уруши бўлади, дейди.

Айрим файласуфлар маданият ва цивилизация тушунчаларини бир-бирига қарама-қарши қўйганлар. Чунончи, немис файласуфи ва тарихчиси О. Шпенглер (1880-1936 йй) нинг фикрича, «цивилизация» ҳар қандай маданият тараққиётининг муайян тугал босқичини билдиради. Цивилизацияни бундай давр таназзули сифатида тушуниш маданиятнинг бир бутунлиги ва табиийлигига зиддир. Шпенглер ижтимоий тараққиётнинг бир чизиқли европоцентристик схемасига танқидий ёндашган. У инсоният тарихида саккиз маданият: Миср, Ҳинд, Бобил, Хитой, Юнон-рим, Шарқ, Ғарбий Европа ва Майя маданиятларини фарқлаган. Шпенглер фикрига кўра, ҳар бир маданий организм маълум ҳаёт муддати (тахминан минг йил) мобайнида мавжуд бўлади, шундан сўнг у цивилизацияга айланади ва ҳалок бўлади. Ҳар бир маданият ўз теран мазмунига эга бўлади ва тарихий жараёнда бир хил аҳамият касб этади.

Француз тарихчиси Ф. Бродел (1886-1944 йй.) жаҳон тараққиёти муаммосига ўзгача ёндашган. Ўтмиш ҳодисаларини тушунтиришда Бродел ва бир қатор бошқа француз тарихчилари тарихий қонуниятлар ёки тасодифийликка биринчи даражали эътибор қаратмасдан, биринчи ўринга "муҳит" (тарихий вақт) омилини қўйишган. Уларни биринчи навбатда халқларнинг ҳаёти, турмуши ва менталитети қизиқтирган.

Немис файласуфи К.Ясперс (1883-1969 йй.) ўзининг "Тарих манбалари ва унинг мақсади" асарида сивилизатсион тараққиётнинг босқичма-босқич ривожланиши концептсиясини илгари сурди: тарихгача бўлган давр, қадимги давр маданияти, вақт ўқи (жаҳон тарихининг бошланиши), техник давр (ягона жаҳон тарихига ўтиш).

Социолог П.Сорокин (1889-1968 йй.) инсоният маданиятининг бутунжаҳон-тарихий тараққиёти назариясини яратди. У бу тараққиётни улкан маданий супертизимлар доирасида кўриб чиқди.

Олимларнинг фикрича цивилизациянинг моҳиятини, унинг ўзига хослигини турли омиллар белгилайди: табиий муҳит, хўжалик юритиш тизими, сиёсий тузим, жамиятнинг ижтимоий ташкилоти, дин (ёки дин даражасига чиқарилган мафкура), маънавий қадриятлар, менталитет. Уларнинг нуқтаи назаридан, инсоният тараққиёти цивилизацияларнинг бир-бири билан ўрин алмашашиши шаклида боради, уларнинг ҳар бири ўз маданий-тарихий анъаналари, ахлоқ нормалари, диний тизимларини ишлаб чиқади.

1.2 Цивилизация типлари ва турлари.

Цивилизациянинг ҳал қилувчи белгиси инсон ва жамиятнинг моддий-маънавий ва бадиий соҳалардаги ўзгартирувчанлик фаолиятидир.

Цивилизация тушунчаси аксарият ҳолларда инсон ўзгартирувчилик фаолиятининг яқунларини ўзида акс эттиради.

Ҳозирги даврда баъзи манбаларда цивилизациянинг ижтимоий-иктисодий форматсиялар тушунчаларига ўзаро қарама-қарши қўйиш ҳоллари учрайди. Аслида бу тушунчаларни ўз ўрнида ишлатиш лозим.

Кишилиқ жамияти ривожланишини англатадиган ижтимоий-иктисодий форматсияни цивилизация билан тенглаштириш ҳам, унга қарама-қарши қўйиш ҳам тўғри келмайди.

Цивилизация – лотин тилида фуқароликка, давлатга тааллуқли деган маънони англатади.

Қадимги Римнинг сўнгги даврларида "Маданият" тушунчаси ижтимоий ҳаётнинг шаҳар турмуш тарзини ифодаловчи мазмунлар билан бойиган. Ўрта асрларга келиб кенг тарқалган.

Ўрта аср маданиятининг Ўрта Осиёлик намояндалари – Фаробий, Ибн Сино, Берунийлар шаҳар турмуш тарзини жамиятнинг етуқлиқ шакли сифатида талқин қилганлар.

Масалан, Фаробийнинг фикрича, "ҳар бир инсон табиатига кўра, олий даражадаги етуқликка эришиш учун интилади". Бундай етуқликка фақат шаҳар жамоаси орқали эришилади.

Унинг таъкидлашича, маданий жамият ва маданий шаҳар шундай бўладики, унда ҳар бир одам касб-хунардан озод, ҳамма баробар, кишилар ўртасида фарқ бўлмайди. Кишилар чин маънода озод яшайдилар. Кейинчалиқ цивилизация моддий маданият тушунчасини англата бошлади ёки варварликдан кейинги тараққиёт босқичини ифодалади.

Умуман, цивилизация тушунчаси ХВИИ асрда маданият тушунчаси билан боғлиқ ҳолда вужудга келади. Шу асрда яшаган француз маърифатпарвар файласуфлари Волтер, П. Тюрго, Ж. А. Кондерсе ақл ва адолатга асосланган тизимни цивилизацияли жамият деб билганлар. Маърифатпарварлик даврида цивилизациянинг "танқиди" вужудга келган. Ж. Руссо бунда "маданий" миллатларнинг бузилганлиги ва ахлоқий тубанлашганлигига тараққиётнинг

патриархал босқичида бўлган халқлар ахлоқининг соддалиги ва софлигини қарши қўяди.

Немис классик фалсафасининг намаёндалари ана шу танқидий муносабатдан келиб чиқиб, буржуа цивилизациясининг зиддиятларига барҳам беришнинг умумназарий йўллари изладилар.

Улар зиддиятли ҳолатдан чиқишнинг йўлини "руҳ" доирасидан ахтардилар. И. Кант – ахлоқий, Ф. Шиллер – эстетик, Г. Гегел философик онг доирасидан изладилар.

ХИХ асрда цивилизация тушунчасига капитализмнинг яхлит тавсифи сифатида қаралди. Лекин бундай тасаввур ҳукмрон тушунча эмас эди.

О. Шпенглернинг "Маҳаллий цивилизация" таълимотига кўра, цивилизация ҳар қандай маданият тараққиётининг муайян тугал босқичидир. Индустрия ва техника тараққиёти, санъат ва адабиётнинг инкирозга учраши, аҳолининг йирик шаҳарларга тўпланиши, халқларнинг ўз киёфасини йўқотиб, тўдага айланиб бориши унинг асосий белгиларидир.

Бу назария цивилизацияни муайян жамият тараққиётининг сўнгги босқичи сифатида олиб қараб, уни маданиятга қарши қўйди.

Бундай хато тасаввурлар Россияда Н. Е. Данилевский, П. А. Сорокин, Буюк Британияда А. Тоинби томонидан ривожлантирилди. Бу ва бошқа идеалистик таълимотлар ҳақиқатга зид бўлиб, цивилизациянинг табиатини, унинг ҳаракатлантирувчи кучларини очиб бера олмайди.

Умуман олганда, жамият ривожининг ҳар бир босқичи прогрессивдир. Аммо айрим ўзгаришлар жамиятдаги умуминсоний қадриятларни рўёбга чиқаришга жавоб бера олмаслиги мумкин.

1.3 Тарихга цивилизация ёндашув.

Цивилизациянинг асл маъноси тараққиёт демақдир. Яъни, цивилизация – энг юксак тартибдаги маданий муштараклик, кишилар маданий киёфасининг кенг қўламли даражаси.

Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, инсоният тарихида 20 дан ортиқ цивилизация ва ундан кўпроқ субцивилизацияларнинг шоҳиди бўлган. Улардан кўпчилиги ҳозирги дунёда ҳам амал қилаётир. Масалан, Ғарб, Ислон, конфутсийлик, япон, православ-славян, Лотин Америкаси, Африка цивилизациялари шулар жумласига киради.

Бундан ташқари Европа ва Шимолий Америка, турк ва араб сингари субцивилизациялар ҳам бор.

Ғарб ва Шарқ эса, икки суперцивилизация ҳисобланади. Субцивилизация – бу цивилизация таркибидаги алоҳида мавқеъга эга бўлган тараққиётдир. Суперцивилизация эса, тараққиётнинг энг юқори чўққиси ва олдинги юксаклигидир.

Цивилизациялар ҳар доим кишилик муштараклигининг энг юқори чўққиси бўлган ва шундайлигича қолади. Улар бугунги кунда ҳам тил, тарих, дин, удумлар сингари умумий, мутлақо объектив бўлган жиҳатлари мавжудлиги билан бир-биридан ажралиб туради.

Турли цивилизацияга мансуб кишилар, индивид ва гуруҳ, фуқаро ва давлат, ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларга турлича қарайдилар. Ҳуқуқлар ва мажбуриятлар, эркинликлар ва мажбуриятлар, тенглик ва иерархал мутаносиблиги тўғрисида ҳар хил тасаввурга эга бўлдилар. Бу тафовутлар юз йиллар давомида жамланади.

Улар мафкуралар ва сиёсий тартиблар ўртасидаги тафовутларга қараганда янада бардошли бўлади.

Редярд Киплинг ўзининг "Шарқ ва Ғарб хақидаги баллада"сида шундай деб ёзган эди: "Ғарб – бу Ғарб, Шарқ – бу Шарқдир. Улар еру кўк ҳали кўрқинчли қиёмат кунида кунпаякун бўлмагунча бир жойда бошларини қовуштирамайдилар".

Бу сўзлари билан муаллиф, гарчи инсоният тобора кўпроқ интегратсия ва ассимилятсия жараёнига киришаётган бўлса-да, уларнинг маданий, маърифий тараққиёти ва урф-одатларида ўзига хослик сақланиб қолаверади, демоқчи.

Яъни, ишчилар деҳқон турмушига ўтиши ва улардек яшаши мумкин булса-да, рус кишиси қанчалик ҳохламасин, озарбайжон, эстон ёки арманга айлана олмайди. Биз бу тўғрида кейинги дарсимизда тухтаймиз.

Фаннинг предмети – ер юзининг одамзод яшайдиган қисмидаги инсоният ақли-заковати, ўз қўли билан яратган моддий ва маънавий маданият тарих ва тараққиёт. Шунингдек, инсоният тараққиётига ҳисса қўшган энг йирик мамлакатлар ва давлатлар, халқлардир.

2-мавзу: Қадимги Месопотамия ва Миср цивилизациялари.

РЕЖА:

2.1 Цивилизация пайдо бўлиши шарт-шароитлари.

2.2 Цивилизациялар тизимида Миср.

2.3 Месопотамия цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари.

Таянч иборалар: *Қадимги Месопотомиянинг аҳолиси. Биринчи деҳқончилик ҳудудларининг ўзлаштирилиши. Шумер муаммоси. Семит қабилалари. Милоддан аввалги IV-III минг йилликларда Шумер. Аккад ва Ур ҳукмронлиги даврида Месопотомия. Қадимги Миср жамиятнинг сиёсий тизими муаммолари. Иқтисод ва социал институтлар долзарб жиҳатлари. Қадимги Миср маданияти. Миср гироглифлари. Илмий билимлар. Қадимги Миср санъатининг ўзига хос хусусиятлари.*

2.1 Цивилизация пайдо бўлиши шарт-шароитлари.

Энг қадимги цивилизациялардан бири Миср қулай табиий – географик жойлашувга, бой табиий ресурсларга эга бўлган, савдо, сиёсий ва маданий алоқалар чорраҳасида жойлашган ерда вужудга келган. Цивилизациянинг моддий асосини яратиш учун зарур бўлган барча нарсалар Мисрнинг ўзида ёки унга ёндош ерларда мавжуд бўлган. Металлар, асосан мис Арабистон саҳролари ва Синай ярим оролидан, олтин эфиопиядан келтирилган. Нилни ғарбдан шарққа томон ўраб турувчи тоғлардан чакмоқтош, Қоҳира атрофидаги Тур тош конларидан оҳақтош, Асуан яқинидан мраммарнинг қимматбаҳо навлари қазиб олинган. Мамлакат ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳам бой бўлиб, мисрликлар хўжалик ҳаётида муҳим ўрин тутган.

Илк одамлар Нилнинг бўйларида неолит даврларида пайдо бўлишган. Бу ерга уларни ташқи шароит бошлаб келган: иқлим қуруқлашиб, саҳро бостириб кела бошлаган. Дастлаб Нил водийси чеккаларига жойлашган одамлар деҳқончилик, чорвачилик, ов, балиқчилик ва термачилик билан шуғулланишган. Илк деҳқон жамоалари м.а. VI-V минг йилликда Қуйи Мисрда Фаюм водийсида мавжуд бўлган. Фаюм манзилгоҳида ғалла экинлари экилган, йирик ва майда қорамол боқилган ва балиқ тугилган.

Воҳанинг қулай табиий шароити туфайли манзилгоҳлар ривожланиб, уларнинг аҳолиси турмуши фаровонлашиб борган. Илк деҳқончилик маданияти шаклланган. Бунга мисол тариқасида Бадари маданиятини кўрсатиш мумкин. Юқори Мисрдаги Бадари маданияти (ер. авв. IV минг йиллик) га тегишли аҳоли ўтроқ тарзда уруғ жамоси бўлиб яшаб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланганлар. Ерга мотига билан ишлов берилиб, кичик каналлар қазилган. Ов ва балиқчилик ҳам мавжуд бўлган. Бадарийлар хунармандчилик соҳасида катта ютуқларни қўлга киритганлар.

Машаққатли кечган Нилни бўйсундириш жараёнида мисрликлар ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Меҳнат шароитлари ўзгарди, уни ташкил этиш билан асосан қабила бошлиқлари ва қоҳинлар шуғулланишган. Бу эса мулкий тенгсизликни бошлаб берди. Ҳар бир суғориш хўжалиги инсонларни қандайдир ҳудудий бирликка, ўзига хос қўшничилик жамоасига – номларга бирлаштирди. Давлат ташкил этилишидан олдинги даврда Мисрда 40 га яқин шу каби номлар мавжуд эди. Уларнинг бирлаштирилиши оқибатида ўзаро рақобатчи икки подшолик – Юқори ва Қуйи Миср вужудга келди.

2.1 Цивилизациялар тизимида Миср.

Юқори ва Қуйи Миср ўртасидаги узоқ давом этган кураш Қуйи ва Юқори Мисрнинг ҳомийлари бўлган худолар Гор ва Сет ўртасида борган кураш тўғрисидаги диний афсонада ўз аксини топган. Миср цивилизацияси тарихи давомида мавжуд бўлган икки мамлакат фиръавни унвони ва давлат маъмуриятининг иккига бўлиниши ҳам Юқори ва Қуйи Мисрнинг алоҳида подшолик сифатида узоқ муддат мавжуд бўлганлигини кўрсатади. Мисрнинг бу икки қисмининг бирлашиши билан уларнинг рамзи бўлган қизил ва оқ

ранглардан иборат тож Миср цивилизациясининг якунига қадар подшолик рамзига айланди.

Илк подшолик даврида сунъий суғоришнинг хўжалик маданияти асосида Миср цивилизациясининг иқтисодий ва сиёсий тизимлари шакллана бошлаган. Бу давр асосий функсияси Нил водийсида суғориш ишини ташкил этиш бўлган умуммиср давлат апарати ташкил топиш даври эди. Юқори маҳсулдор бўлган қишлоқ хўжалиги моддий маданиятнинг тараққий этишига асос бўлди. Ҳунармандчилик ривож топди. Илк подшолик давридаёқ мисрликлар папирус тайёрлашни билишган. Папируснинг пайдо бўлиши цивилизация ривожининг асосий омилларидан бири бўлган ёзувнинг кенг тарқалишига туртки бўлди.

Қадимги подшолик даври 500 йилдан ортиқ давом этди (м.а.2800-2300 йй). Бу даврда Миср кўшнилари билан муваффақиятли урушлар олиб бораётган йирик марказлашган давлатга айланди, Миср цивилизациясининг идеаллари ва асосий қадриятлари шаклланди.

Мамлакатнинг мустақкам яхлитлиги унинг иқтисодий гуллаб-яшнашига асос бўлди. Қадимги подшолик даври иқтисодида олий амалдорлар хўжалиги катта рол ўйнаган. Подшо ва ибодатхона хўжаликлари ҳам амалдорлар хўжалигига ўхшаш бўлган. Уларни бирлаштирган хусусият кўпсонли хизматчилар устидан ўрнатилган кучли назорат, меҳнат ва унинг натижасини каттиқ ҳисоб-китоб қилиш бўлган.

Шаклланган Миср давлатининг тепасида юнонлар фиръавн (мисрча пер-о – “улуғ уй”, “катта хонадон” сўздан келиб чиққан) деб атаган ҳукмдор турган. Фиръавн одам қиёфасидаги худо деб тасаввур қилинган. У чекланмаган иқтисодий, сиёсий ва олий қохинлик ҳокимиятига эга бўлган. Қадимги подшолик давридаги Миср цивилизацияси Қадимги Шарқ деспотиясининг ноёб намунасидир. Деспотиянинг моддий тимсоли фиръавнларнинг мухташам даҳмалари – пирамидалар бўлган.

Давлат бошқаруви тизими якка ҳукмронликка, чекланмаган ҳокимиятга эга подшонинг илоҳийлигини тарғиб этувчи диний мафкурага асосланган. Фиръавннинг энг яқин ёрдамчиси олий амалдор-чати (бош вазир) бўлган. У бир вақтнинг ўзида бош судя, фиръавн номидан мамлакат хўжалигининг умумий назоратини амалга оширувчи, бир қатор давлат амалларининг эгаси бўлган. Бу юксак амални одатда подшонинг ўғли эгаллаган.

Тарқоқлик ва номлар ўртасдаги кураш Миср цивилизацияси фаровонлиги ва тараққиётининг асоси бўлган суғориш тизими ҳолатига салбий таъсир кўрсатди. Бирлашиш жараёнига иккита марказ бошчилик қилди: шимолдаги Гераклеопол ва жанубдаги Фива. Курашда якуний ғалабани Фива подшоси Ментухотеп II қўлга киритди ва мамлакат яхлитлигини тиклади. Ушбу ходисадан Ўрта подшолик даври бошланди (м.а. 2050-1700 йй). Бу Миср цивилизацияси тарихидаги мураккаб, шу билан бирга аҳамиятли давр эди.

Тахминан м.а. 2000 йилда Аменемхет II нинг фиръавн бўлиши билан Ўрта подшоликнинг гуллаб-яшнаш даври бошланди. Мамлакатни бирлаштиришга ва марказий ҳокимиятни кучайтиришга интилган фиръавнлар номархларни ўз таъсир доираларига олишга уриндилар.

Аменемхет ва Сенусерт номлари билан 8 та фиръавн ҳукмронлик қилган бу даврда мисрликлар ўз қўшилари билан муваффақиятли урушлар олиб бордилар, бронза қуйиш ва шиша тайёрлашни ўзлаштирдилар. Бу даврда хунармандчилик, жумладан тўқимачилик ривож топди. Ягона Мисрнинг ташкил топиши ташқи савдонинг янада тараққий этишига олиб келди.

Миср моддий бойлигининг асосий яратувчиси бўлган меҳнаткаш халқ “подшо одамлари” деб номланган. Уларнинг асосий мажбурияти қайси ер-мулкка бириктирилганидан қатъий назар ўз касблари доирасидаги ишни бажариш эди. Касб ва хунар бўйича тақсимланиш мисрликларнинг ихтиёрида эмас эди.

М.а. 1700 йил атрофларида шарқдан Мисрга Жанубий Сурия ва Шимолий Арабистон қабилаларининг иттифоқидан иборат гиксослар бостириб келди. Шимолий Мисрда ўрнашиб олган босқинчи гиксослар мисрликларни йилқичилик, жанг араваси, жангларда отлик қўшиндан фойдаланиш билан таништирдилар.

Гиксосларга қарши курашни ташкил этган Фива номининг ҳукмдори Яхмос нафақат босқинчиларни қувиб чиқди, балки мамлакатни бирлаштирди. Шу тариқа м.а. 1600 йил атрофларида Миср цивилизацияси Янги подшолик даврига қадам қўйди.

Янги подшолик даврида (м.а. 1580-1085 йй) Миср иқтисодий кўтарилишни бошидан кечирди ва Шарқий Ўртаер денгизида ҳукмрон мавқени қўлга киритди. Темир пайдо бўлди, аммо у ҳали ноёб металл сифатида қабул қилинарди. Янги подшолик даврида металлургия тараққий этди, янги техника ва технологиялар жорий этилди. Масалан, тери босқон, такомиллашган омов, шадуф ва ҳ.к.

Янги подшоликнинг иқтисодий юксалиши фиръавнларнинг босқинчилик сиёсати билан боғлиқ эди. Жангларда тобланган қўшин Миср подшоларининг таянчига айланди. Жангчилар давлат таъминотида эди.

Қарам ерлар ва Миср аҳолисини таланиши натижасида ҳукмрон табақа, айниқса қўп сонли яхши уюшган қўшинлар табақаси бойиб кетган. XVIII сулола даврида Фивадаги Амон ибодатхонаси ниҳоятда катта обрў – эътиборга эга бўлган. Мамлакатда Амон ибодатхонаси қўшинларининг мавқеи кучайиб, улар Миср иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётига кучли таъсир кўрсата бошлаганлар. Бу ҳолат давлат ҳокимиятига катта муаммоларни туғдирган. Натижада Аменхотеп IV диний ислоҳот ўтказган. Аменхотеп IV (м.а 1372-1354 йй) даврида “қуёш шуъласи” худоси Атон биринчи ўринга қўйила бошланган. Бу фиръавннинг ўз номини эҳнатон деб ўзгартиришида ҳам ўз ифодасини топган. Шу билан бирга эҳнатон Фива қўшинлари билан узил-кесил суратда алоқани узиб, Фивадан гўзал сарой ва ибодатхоналар билан безалган янги пойтахт Ахетатон (Атон шаҳри) га бутун сарой амалдорлари ва янги қуёш худосининг қўшинлари билан бирга кўчиб келган ва Атон Мисрнинг ягона ва олий худоси деб эълон қилинади. Эҳнатон Фива қўшинлари ва номлардаги қўлдор зодагонларни қудратини вақтинча бўшаштиришга муваффақ бўлган. Эҳнатондан кейин тахтга ўтирган фиръавнлар унинг диний сиёсатини давом эттира олмаганлар. Улардан бири Тутанхатон Фива қўшинларига ён бериб,

Амон эътиқодини қайтадан тиклашга ва ҳатто ўз исмини ҳам шунга яраша ўзгартириб «Тутанхамон» деб аташга мажбур бўлган.

Рамзес II ва Рамзес III даврида давом этган ҳеттлар билан урушлар м.а. 1292 йилда тинчилик сулҳи тузиш билан якунланди. Аммо Рамзес III ворислари даврида Миср энди ливиялик қабилалар ва денгиз халқлари хужумидан ҳимояланишга мажбур бўлди.

Сўнгги даврда (м.а. XII-V асрлар) Миср цивилизацияси оғир дамларни бошидан кечирди. Миср тарихининг Сўнгги давридаги беқарорлик темирнинг секинлик билан жорий этилиши, судхўрликнинг авж олиши, жамиятнинг эркинлар ва қулларга янада қатъий бўлиниши, мамлакатнинг тарқоқлиги, Ливиялик ёлланма қўшин ҳарбий табақасининг шаклланиши, қоҳинлик лавозимлари учун кескин кураш, жанубдан эфиопияликлар, шарқдан оссурияликларнинг босқини билан ифодаланади. Шунга қарамадан Миср цивилизацияси ўз ютуқлари ва эришган натижаларини сақлаб қолди.

Мисрнинг озод этилиши ва қайта бирлашиши Саис сулоласи асосчиси, юнон ва крит ёлланма қўшинига таянган Псамметих II даврида юз берди. Мисрликларнинг Сурия ва Фаластиндаги ҳукмронлиги қисқа муддатга тикланди, Кипр, Самос, Кирена билан иқтисодий алоқалар ўрнатилди. Аммо м.а. 525 йилда Миср форслар, м.а. 332 йилда Македониялик Искандар томонидан босиб олинди. Фиръавнлар давридаги Миср цивилизацияси даври тугади. Яна марказлашган ягона давлатга айланган Миср учун уч асрлик Птоломейлар даври, эллинизм даври, сиёсий ва иқтисодий қудрат даври бошланди. Ушбу сулолани Македонскийнинг саркардаси Птоломей II бошлаб берди ва Клеопатра якунлади. Птоломейлар Мисри унинг даврида Рим томонидан босиб олинди ва Рим провинтсияларидан бирига айлантирилди.

2.1 Месопотамия цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари.

Месопотамиядаги мавжуд ибодатхона, давлат хўжалиги билан ўхшашлигини кўрсатади. Ишлаб чиқариш тараққиёти даражаси, шаҳарлар ва ёзувнинг мавжудлиги, уй-жой иншоотлари ҳажмларининг катта-кичиклиги аҳоли ўртасида ижтимоий тенгсизликни мавжудлигидан ҳам дарак беради.

Эр. авв. III минг йиллик бошларидан шумерлар жезни ўзлаштира бошладилар. Шу даврдан археологлар илк сулола даврини (ер. авв. 3000-2300-йиллар атрофи) белгилайдилар. Шумер анъанаси эса мамлакат тарихини қайсидир “тўфон”гача ва “тўфондан” кейинги даврга бўлади. Ҳақиқатдан ҳам эр. авв. 2900-йиллар атрофида Куйи Месопотамиядаги қазилмаларга кўра “тўфон” бўлган. Шумер тарихи у ёки бу марказнинг сиёсий етакчилигига қараб эр. авв. III минг йилликнинг биринчи ярмида илк сулола даврини ташкил қилган уч босқичга бўлиш қабул қилинган.

Бу даврда Киш шаҳри юксалиб II Киш сулоласи ҳукмронлик қилади. Унинг ҳокимлари орасида шумер афсоналари қаҳрамонларидан бири этана кўзга ташланади. Кишнинг қудрати жуда узоқ вақт хотирада қолиб, кейинчалик кўп ҳокимлар «Киш лугали» унвонига эга бўлишга ҳаракат қилганлар, бу унвоннинг эгаси лугал-“етакчи” бўлган. Кишнинг ҳокимларидан бири этана

(ер. авв. XXVIII аср) тўғрисида эпик ривоят шаклланиб, ривоятда у илоҳий бургутда ўзи учун “туғилиш майсаси”га эга бўлиш ва ворис меросхўр олиш учун осмонга худолар олдиға кўтарилади деб ҳикоя қилинади.

Шу даврга келиб ибодатхона хўжаликлариға ҳам солиқ солинади, хунарманд, жамоачилардан турли мажбуриятларни ўташ талаб қилинади. Даромад солиғи кўпаяди. Лағашда ижтимоий зиддият кучаяди. Янги «енси» Урукагина ижтимоий зиддиятларни бўшаштириш учун ислоҳот ўтказди. Олий коҳинлар солиқлардан озод қилинади, ибодатхоналарнинг қарам кишиларға натурал маҳсулот тўлови миқдори оширилиб, уларнинг ҳуқуқлари кафолатланади. Аҳолидан олинадиган солиқ-тўловлар бир қадар камайтиради. Урукагина «Лугал» унвонини қабул қилади. Аммо ички зиддиятлар Лағашни заифлаштиради. Лағашнинг ички қийинчиликларидан фойдаланган Умма шаҳри подшоси Лугалзагисси эр. авв. XXIII аср охирида Лағашни босиб олиб, бутун Шумерда чорак аср етакчилик мавқеиға эға бўлади. Умма шаҳар-давлати худуди Ўртаер денгиздан Форс қўлтиғиғача (шумерча “Юқори денгиздан то қуйи денгизғача”) чўзилиб кетган.

Яна бир Саргон давлати, олдинги Месопотамия давлатларидан фарқ қилган ҳолда марказлашган давлат эди. Саргон ва унинг ворислари даврида мамлакатда иқтисодиёт, пул-товар муносабатлари, сунбий суғоришға асосланган деҳқончилик юксалади. Подшонинг мустабид ҳокимияти уруғ зодагонларининг, оқсоқоллар кенгашининг кучли қаршилиғиға учрайди. Подшо уларнинг қаршилиғини синдириш, ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун хизматдаги зодагонлар, амалдорлар қисман коҳинларға таяниб иш кўради. Баъзи шаҳарларнинг меросий «Жи»лари (ҳокимилари) ўрниға подшо ўз кишиларни тайинлайди. Саргон мунтазам кўшинни ташкил қилиб, харбийларға хизмат учун ер ажратиб беради. Натижада подшо («Шаррум») нинг қудратли ҳокимияти вужудға келади.

Саргон ва унинг меросхўрлари Римуш, Нарамсуен (ер. авв. 2236-2200-йиллар) подшонинг мустабид ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун исёнчи шаҳарлар, «енси»лар, уруғ зодагонлариға қарши мунтазам кураш олиб боришға мажбур бўлганлар. Подшо ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун меросий «енси»ларни, ўз ўғиллари билан алмаштирганлар, меросий ҳокимлар оддий амалдорлар даражасиға туширилган. Подшо ички сиёсатда коҳинларға суянади. Коҳинларға кўплаб имтиёзлар берилган. Подшо ва унинг ўғиллари ибодатхона коҳинлари лавозимини бажарганлар. Коҳинлар Нарамсуенни «аккад худоси» деб тан оладилар. Нарамсуен фаол ташқи сиёсат олиб боради. Субарту, элам, Форс қўлтиғиғача, Загрос тоғларида лулубейларға нисбатан ғолибона юришлари ва ташқи сиёсатдаги ютуқлари учун «дунёнинг тўрт иқлими подшоси» унвониға эға бўлади. Аккад подшолигининг қудратиға Месопотамияға Загрос тоғларидан бостириб кирган тоғли қабилалардан бўлган қутийлар чек қўйганлар.

Шундай қилиб фанда ўлик цивилизациялар деб аталувчи, халқларнинг катта бир ривожланиш давриға келиб, дунё миқёсида инсоният улкан сакрашни амалға оширди. Бу цивилизациялардан қолган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, маданият, фан, маориф, дин ва диний эътиқодлар кейинги инсоният цивилизацияларида ўзининг муносиб ўрниға эға бўлди.

3-мавзу: Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизацияси.

РЕЖА:

- 3.1 Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари, пайдо бўлишининг шарт-шароитлари..
- 3.2 Хитой цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари. Давлат бошқарувлари ва эътиқодлари.
- 3.3 Мохинжадаро ва Хараппа маданиятлари.
- 3.4 Ҳиндистондаги дин ва эътиқодлар ранг-баранглиги.

Таянч иборалар: *Милоддан аввалги III-II минг йилликларда Хитой. Шан ва Чжоу даври. Милоддан аввалги VIII-III минг йилликларда Хитой., Конфуций таълимоти, дао таълимоти, мои таълимоти, легизм. Цинь марказлашган давлатини вужудга келиши долзарб жиҳатлари Милоддан аввалги III-II минг йилликларда Ҳиндистон цивилизацияси. Социал ва сиёсий тузум долзарб жиҳатлари. “Веда даври”. Шимолий Ҳиндистонда давлатларнинг вужудга келиши муаммолари.*

3.1 Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари, пайдо бўлишининг шарт-шароитлари..

Бугунги кунда тарихнинг неча минглаб йилларидан иборат синовларига бардош бериб, янада чарҳланиб, ўз ривожланиш йўлига эга бўлган цивилизациялар мавжудлиги ҳаммамизга аён. Шундай ривожланишни давом эттираётган цивилизациялардан бири Ҳинд ҳисобланади. Хозирда биз Ҳинд заминидан дунёга келган дин ва диний эътиқодлар тўғрисида сўз олиб боришга ҳаракат қиламиз. Ҳиндуизм асосини қадимги Ҳиндистоннинг архаик эътиқодлари дарахтлар, тоғ, сув хавзалари, илон, сигир ва маймун қабиларга сиғиниш ташкил этади.

Ҳозирги кунда ҳам ҳиндуизмда, қадимги даврдан бошлаб маъбуда онага сиғиниш катта рол ўйнайди. Ҳиндуизмда бош яратувчи – худо ғояси мавжуд. Бу худо Вишна бўлиб, у ҳайвонлар сиртлон, балиқ, тошбақалар, ёки инсонлар одатда қора танли подшо, ёки чўпон (кришналар) қиёфаларида намоён бўлади. Вишна бошқа кичик худолар тимсолига кириши мумкин. Вишна одатда подшо тожида, баъзида дунё илонидай ястаниб ётган ҳолда тасвирланади. Бошқа ҳиндуистлар бош худо деб сопол парчаларини осган аскет (давриш) ёки раққос қиёфасида ифодаланадиган Шивани ҳисоблайдилар. Шивага кўпинча унга бағишланган муқаддас ҳўкиз ҳамкорлик қилади. Қадимги давр охири ва

ҳозирги кунларда ҳиндуистлар Вишна ва Шивага эътиқод қилувчиларга бўлинади.

Ҳиндуистларнинг муқаддас матнлари ведалар ҳисобланади. Ҳиндуизмда ибодатхонада тоат-ибодат қилиш расм бўлди. Байрам тантаналарининг энг муҳим қисми тантанали юришлар, намойишлар бўлиб, худонинг тасвири олиб юрилган. Ибодатхона олдида унинг хизматчилари кохинлар, раққослар, муסיқачилар яшаган. Ҳиндуизм мафкурасининг асосий белгилари «Бхагавадгита» («Худо кўшиқлари») поемаси бўлиб, «Махабхарот» таркибига киритилган. Ҳиндуизмнинг ахлоқида чексиз сабр-тоқат қилишга чақирилади. Ижтимоий муносабатларда инсон мулоқоти ўз ижтимоий доираси билан чекланиш керак. Каста бўйича касбни ўзгартириш таъқиқланади. Никоҳни болаликда ўқитиш одати тарқалган. Бевани ўз эрини гулханда куйдирган пайтда ўзига олов бериши энг савоб иш ҳисобланган.

Қадимги Ҳинд адабиётида марказий ўринни диний адабиёт ёдгорликлари эгаллайди. Уларнинг энг қадимгилари ведалар, ўқитувчидан ўқувчига оғзаки узатилган. Веда мадҳияларининг катта қисми қурбонлик расм-русумларига бағишланган. эр. авв. II минг йилликнинг иккинчи ярмида будда адабиёти шаклланган. Илмий ва дидактик руҳдаги адабиётлардан эр. авв. V-III асрларда Панини тузган санскрит грамматикасидир. Бу мутахассисларнинг фикрича жаҳон фанида XIX асргача тилнинг энг яхши баён қилинган асаридир. Ҳиндистонда ёзув кечроқ пайдо бўлган, унинг илк намуналаридан бири Ашоки ёзувларидир.

1.2 Хитой цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари. Давлат бошқарувлари ва эътиқодлари.

Эр. авв. VIII аср бошларида чжоуларнинг Хуанхе дарёси юқори оқими хавзасида яшаган жун қабилалари билан тўқнашуви кучаяди. Жунлар келиб чиқиши чжоуларга қариндош эдилар, лекин турмуш тарзи ва хўжалик юритиш шакли билан фарқ қилганлар. 10 – ван даврида (781-771 йиллар) ярим кўчманчи жунлар билан ҳал қилувчи тўқнашув юз беради. Меросий ер мулкларни кўпайиши, ижоро (меросий ҳудуд ҳокимлари) мустақиллигини кучайиши Ван ҳокимиятини заифлаштирди. Чжоу ПИХ -ван исёнчи чжоухоулар ва жунлар хужумини қайтара олмади. У пойтахт ҳудудини ташлаб кетишига мажбур бўлади. Бу воқеа Хитой анъанасида Фарбий Чжоу даврини тугаши деб ҳисобланади. Эр. авв. 770 йил пойтахт шарққа ҳозирги Лоян ҳудудига кўчирилади. Шу сабабли эр. авв. VIII-III асрлар Шарқий Чжоу даври деб аталади. Жунлардан қочиш вanning обрў-еътиборини кескин тушириб юборди. Эндиликда у Чжоулар ўртасидаги ўзаро муносабатларга аралаша олмади. Чжоухоулар амалда мустақил ҳокимларга айландилар, Вanning ерлари камайтирилиб, унга ўлпон тўланмай кўйилди. Эр. авв. VIII аср охирида Хитой мингдан зиёд бир-бири билан урушаётган мустақил мулкларга бўлиниб кетди, аммо улар мамлакатнинг анъанавий бирлигини рамзи сифатида Чжоу вани олий ҳокимиятини расман тан олдилар. Бу даврда ижтимоий табақаланиш

мураккаблашди, кулларнинг ва қарам аҳолининг сони ўсди. Пул-товар муносабатлари, ишлаб чиқариш кучлари ўсади. Ван томонидан ер-мулклар зодагонлар, ҳарбийларга тақсимлаб берилади. Ерга хусусий мулкчилик пайдо бўлади.

Ерамиздан аввалги ВИИ асрдан бошлаб сепарат кайфиятлар кучайиб кетди. Чжоуларнинг Хуанхенинг юқори оқимидаги жун қабилалари билан тўқнашуви кучаяди. Кўчманчилар бирлашиб чжоуларга катта ҳафв туғдирадидлар ва Чжоу подшоликлари ички курашида иштирок этадилар. Ўрта Хитой текислигида биринчилик учун бўлган курашда Хуанхе қуйи қисми Син подшолиги (ерамиздан аввалги 650 йил), кейинроқ Сзин подшолиги (ер. авв. 630-йил) етакчи ўринга чиқади.

Хитойда эр. авв. V асрларда темир тарқалди. Темир меҳнат қуролиларини кескин кўпайиши аҳолини тез ўсишига олиб келди. Ҳайвонлардан ерни ҳайдашда фойдаланила бошланди. Маҳсулотни, экин ерларини кўпайиши ва умумий беқарорлик ижтимоий силжишларга олиб келди. Ерга жамоа мулкчилиги тизими тугади. Эр. авв. 1000 йиллик ўрталаридан ерни сотиш ва олиш ҳуқуқи билан ерга хусусий мулкчилик пайдо бўлди. Давлат ер эгаларидан ер солиғини олишни жорий қилди, бой ҳунарманд-савдогарлар табақаси шаклланди. Шаҳарларни ва шаҳар аҳолисини кўпайиши кузатилди. Эр. авв. IV-III асрларда метал танга тарқалди.

Бу даврда қадимги Хитойни асосий таълимотлари конфутсийлик, легизм, даосизм вужудга келди. Конфутсий (Кун-сизе эр. авв. 551-479-йиллар) таълимоти бўйича инсон табиатан эзгулик ҳислатига эга ва ўз бурчини сидқидилдан ўташга тайёр. Конфутсий барча ижтимоий муносабатлар учун оилани намуна ҳисоблайди. Оилада катталар кичикларга ғамхўрлик қиладилар ва уларни тарбиялайдилар, кичиклар уларни ҳурмат қиладилар ва уларга бўйсундилар. давлатга халқ фарзандлар ўрнида, ҳукмдор ота ўрнида бўлади, ҳукмдор ўз шахсий манфаати эмас, халқ фаровонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиши лозим.

Ер. ав. IIIV асрда ижтимоий-иқтисодий муносабатларни барқарор ҳолатга келтириш учун кўпгина подшоликларда ислохотлар ўтказилади. Ана шундай ислохотлардан бири эр. ав. 350 йилда Син подшолигида олий амалдор Шан Ян томонидан ўтказилади. Мамлакат уездларга бўлинади, ер сотиб олишга рухсат берилади, ўлчов бирликлари унификатсия қилинади, уруғ зодагонларнинг айрим имтиёзлари бекор қилинади. Мамлакат ҳудуди 36 йирик маъмурий округга бўлинган, ҳар бир округ уездларга, уездлар волостларга, волостлар эса бир неча жамоадан иборат эди. Округ бошлиғи ва округ кўшин бошлиғи император томонидан тайинланган. Округ бошлиғи эса уезд бошлиғи ва уларнинг муовинларини тайинлаган. Императорнинг икки маслаҳатчиси бўлиб улар марказий давлат аппаратини бошқарганлар.

Марказлашган давлат аппарати ҳарбий, молия, суд, император оиласи бўлими ва инспектсия назорат бўлимларидан ташкил топган. Қатъий марказлашган давлат бошқаруви аппаратида энг қуйи бўғинда жамоа оқсоқоллари турар эди. Давлат аҳоли ҳаётини барча жабҳаларини қатъий бир қолипга солди: аҳолидан барча қуролилар тортиб олиниб, қўнғироклар қўйилди.

мамлакат бўйича ёзув, пул, танга, ўлчов бирликлари унификатсия қилинди, бекиёс, шавқатсиз руҳда бўлган ягона қонунчилик тизими жорий қилинди. Жинояти учун бутун оила жазоланган, ўлим жазоси барча айблар учун қўлланилган. Оммавий равишда каторга ишларига сургун қилинган. Одамлар Син давридан олдинги даврларни хотирасидан чиқариши учун Син подшолигидан олдинги ёзувдаги асарларни йўқ қилишга буйруқ берилган. Қадимиятга эътиқод қилганлари учун юзлаб конфутсий таълимоти мухлислари, олимлар жисмоний йўқ қилинган. Бутун Хитой аҳолиси оғир меҳнатга дучор қилинди. Мисли кўрилмаган қурилиш: 5 минг км. узунликдаги буюк деворни бунёд қилишга киришилди. Император саройи ва тоғ ичида ўйилган император соғонаси қурилиб, соғонага баландлиги ўртача одам ўлчовида бўлган 6 минг жангчи ҳайкаллари жойлаштирилди ва Хитойни бутун ҳудуди аҳолиси бу қурилишларга зўрлик билан ҳайдаб келинди. Император кўшинни шимолга хунларга қарши ва Янтсзи дарёси ва Жанубий Хитой денгизи оралиғи хавзасидаги мамлакатларни ишғол қилишга юборилди

1.3 Мохинжадаро ва Хараппа маданиятлари.

Қадимги Ҳиндистон ўзига хос географик шароит ва табиатига эга бўлган. Минтақадан икки ҳудудни ажратиб кўрсатиш лозим. Шимол ва Жануб. Қадимги аҳоли дравидлар деб, шунинг учун бу давр дравидлар жамияти деб аталади. Дравид жамияти ижтимоий-сиёсий ҳаёти ва маданияти шумер-аккад жамиятига яқин. Шу жиҳатдан ҳам олимлар ушбу цивилизация асосида шаклланган деб ҳисоблайдилар. Ҳиндистоннинг дастлабки цивилизация марказлари – Мохинжо-Доро ва Хараппа шаҳарларидир. Шаҳарлар тўғри ва кенг кўчалар, уйлар эса пишиқ ғиштдан 2 этаж шаклида қурилган. Мохинжо-Дородан ҳатто водопровод ва канализация қолдиқлари топилган. Бу ер йирик савдо ва ҳунармандчилик марказлари ҳисобланган. Сарой қолдиқлари бу ерда давлат ва подшо қароргоҳи бўлганлигини кўрсатади. Археологик топилмалар бу ерда жамият қарор топганлигини исботлайди.

Милоддан аввалги II минг йиллик ўрталарида орий қабилаларини бостириб кириши оқибатида қадимги жамият инқирозга юз тутади. Милоддан аввалги I минг йилликда Ҳиндистонда Махадка, Малла, Кошала каби давлатлар қарор топади. Мазкур даврда жамиятда тенгсизликни қарор топиши динга ўз таъсирини кўрсатди. Брахманизм дини пайдо бўлди. Диннинг муқаддас китоби – Веда бўлиб, унда жамиятдаги тенгсизлик акс этади. Унга кўра жамият пасталарга табақаларга бўлинади. 1) Брахманлар – кохинлар, жангчилар-кшатриялар, вайши-деҳқон, ҳунарманд, шудра-хизматкорлар. Шунингдек, ушбу тўртта табақага мансуб бўлмаган “чандаллар” ҳам мавжуд, улар ҳазар қилинган кишиларга нисбатан ривожига ҳам таъсир кўрсатади. Ва милоддан аввалги VI асрда Буддизм динининг пайдо бўлишига замин яратди. Дин асосчиси – сидхартха Бауталла ҳисобланади. Тўкин-сочинчиликда катта бўлган шаҳзода тасодифан касалга дуч келади. Кейин жамиятдагилар аҳволини тушунгиб етган шаҳзода саройни тарк этади ва янги таълимотни яратди. Сидхартха ўз таълимотининг асосий қоидаларини “Тўрт олий ҳақиқат” номи

билан баён этади. У Ҳиндистонда биринчи монахлик жамоасини ташкил этган. Буддавийлик динининг муқаддас китоби – “Трипитана” (уч сават донолик) деб аталади. Будда ўз таълимотини уч саватга жойлаштирган. Уларнинг ҳар бирига алоҳида ном берилган: 1) виноянитана (ахлоқий меъёрлар); 2) Суттопитана (Дуолар); 3) Абидхомманатана (Диний-фалсафий масалалар баёни).

Подшо Ашона хукмронлиги даврида Будда дини Ҳиндистонда давлат динига айланди. Кейинчалик икки оқимга: хинояна ва Махаянага бўлиниб кетади. Мохаянанинг ҳозирги даврдаги энг муҳим кўриниши – ламалиқдир.

Кушон даврида Будда дини Ўрта Осиёга ҳам кенг ёйилади. IV аср бошида Ҳиндистонда Гупталар давлати вужудга келади. Гупталар эфталийлар зарбаси билан парчаланиб кетган. Ҳиндистон цивилизациясининг мазкур даври – кучсиз давлат, кучли жамият тарзида намоён бўлади. Майда князликларга рожа ва Махорожалар бошчилик қилади. Рожаларнинг губернаторлардан фарқи уларга ҳокимият мерос бўлиб ўтарди, ҳамда ўз автономлигини сақлаб қолган эди. Жамиятда қишлоқ жамоалари муҳим роль ўйнаган. Жамоада кастачилик сақлаб қолинган ва бегонага ер сотилмаган. Жамоа ерни ижарага, мерос ва яқин кишисига сотиш имконияти берилган. Унга кечгача бошчилик қилар, албатта юқори хасталарни ҳақ-ҳуқуқи чекланмаган эди. Шундай қилиб қишлоқ жамоалар автоматизм даражасидаги бошқарув сақланган. Ёки жамоалар давлат ичидаги давлат сифатида қораларди.

1.4 Ҳиндистондаги дин ва эътиқодлар ранг-баранглиги.

Қадимги ҳиндлар мантиқ, тил фалсафасида катта ютуқларга эришдилар. Математика, астрономия фанлари бўйича V асрда машҳур олим Арьябхаттаха ҳаракатнинг нисбийлиги асосида ернинг ўз ўқи атрофида айланиши ва унинг куёш атрофида айланишини фараз қилади. Математикада нолни киритилиши, араб рақамлари деб айтиладиган рақамлар Ҳиндистондан келиб чиқди. Эрамизнинг III асрларида турли адабий жанрлар мавжуд бўлган. Бу даврда машҳур драматург Шакун Калидаса ижод қилади. «Панчататра» деб аталган китобда масаллар тўпланади, унинг арабча таржимаси «Калила ва Димна» деб аталади.

Маурилар давридан сўнг, ғишт ва тошдан қурилишда кенг фойдаланилади. Ҳозиргача сақланган обидалар ғарбий Ҳиндистондаги будда ибодатхоналари диққатга сазовор. Ер устидаги ибодатхоналардан бири Санчида бунёд қилинган. Санчида тепалик устида улкан будда ибодатхонаси қурилган. Яна бир ноёб санъат ёдгорлиги Ашоки ёзувлари битилган тош устунлардир. Маурилардан сўнг, ҳайкалтарошликнинг маҳаллий мактаблари вужудга келади. Улардан энг машҳурлари шимолий ғарбий Ҳиндистондаги Гандхара, шимолий Ҳиндистоннинг марказий қисмидаги Мадхура ва Декан вилоятидаги мактаблардир. Эрамизнинг биринчи асридан Гандхара мактаби эллин ва Рим маданияти таъсири остида шаклланди. Гандхара услуби кушонлар даврида марказий ва шарқий Осиёнинг будда маданиятига таъсир қилди. Мадхура ва Декан мактаблари Ҳинд тасвирий санъати анъаналари билан кўпроқ боғланган. Ана шу мактаблар асосида ўрта асрлар ҳинд ва жанубий шарқий Осиё мамлакатлари маданияти шаклланди.

Қадимги Ҳинд адабиёти асарларининг катта қисми веда, эпик ва будда адабиётлари анъанавий жанрларга тегишли бўлиб, асрлар давомида оғзаки шаклда яшаб келди. Айнан муқаддас матнларни эслаб қолиш, узатиш ва талқин қилиш, лингвистика, фалсафа ва мантиқ каби фанларнинг ривожига сабаб бўлди. Жанубий Осиёда маурилардан сўнг, турли давлатларни гуллаб-яшнаши дунёвий адабиёт-драма, поэзия ва проза, меъморчилик ҳамда тасвирий санъатнинг ноёб ёдгорликларни яратилишига сабаб бўлди. И минг йилликнинг ўрталарида (шимолий Ҳиндистон Гупталар даври) қадимги жанубий Осиёда маданият тараққиётининг якуни бўлди.

4-мавзу: Қадимги Юнонистон ва Қадимги Рим цивилизацияси.

РЕЖА:

4.1 Қадимги Крит ва Микен жамияти.

4.2 Эллада маданияти. Илмий билимлар ва дин ривожиди.

4.3 Рим цивилизациясининг ўзига хослиги.

4.4 Республика ва империяча бошқарув.

Таянч иборалар: *Крит-микен маданияти. Ахей маданияти. Дорийлар. Буюк юнон мустамлакачилиги. Классик Юнонистон. Юнон жамияти – полис. Полислардаги жамият. Полиснинг иқтисодий ҳаёти долзарб жиҳатлари. Юнон цивилизацияси ривожининг икки маркази. Полиснинг ривожланиши йўли муаммолари. Рим жамиятининг диний танглиги. Салтанат: цивилизациясининг гуллаб яшнаши ва заифлашуви муаммолари. Салтанат бошқариши манбалари. Салтанатнинг “Олтин асри”. Августдан кейинги салтанат. Салтанат даври маданияти ва санъати. Рим ҳуқуқи. Рим цивилизацияси қулашининг сабаблари.*

4.1 Қадимги Крит ва Микен жамияти.

Қадимги Юнонистон иқлими ўзига хос саналади. Дарёлар йўқ, унумдор ерлар кам бўлган. Бироқ, денгизнинг мавжуд бўлиши юнонлар учун қулай имкониятлар яратиб берган. Янги ерларни эгаллаш, ҳаёт учун кураш юнон цивилизациясининг ривожланиши учун қулай имкониятлар яратди.

Дастлабки цивилизация ўчоғи Крит оролида милоддан аввалги III-II минг йилликда вужудга келади. Бу Минои цивилизацияси деб ҳам аталади. Мил. авв.

XV асрда табиий офатлар крит-микен жамиятини йўқ қилди. Унинг ўрнига Ахей цивилизацияси келади. Унинг ривожини XV-XIII асрларга тўғри келади. Бироқ, XIII-XII асрларда тўсатдан инқирозга учради. Бунинг сабаби сифатида дорийлар истилосини кўрсатишади. Крит ва Ахей цивилизацияси бошланғич этап сифатида кейинги юнон цивилизацияси ривожланиши учун асосий туртки бўлади.

Милоддан аввалги VIII-VI асрларда юнонлар тарихида буюк колониялар даври ҳисобланади. Бунга сабаб эркин юнонлар орасида ерларни камлиги, камбағаллашув, ишсизлик эди. Колонистлар олдида табиат инжиқлиги турарди. Шу жиҳатдан ўз ишини устаси, эпчил, меҳнатсевар, одамлар етишиб чиқди. Милоддан аввалги IV асрда А.Македонский давлати эллин цивилизацияси сифатида кейинчалик юнон цивилизациясини ниҳоясига етказди.

Юнонистон цивилизациясининг ўзига хослиги – полис жамиятини мавжудлиги деб ҳисоблаш зарур. У давлатнинг сиёсий ҳаёти, қадриятлар тизими, адабиёт ва санъат ва фалсафага катта таъсир кўрсатган. Жамоани аъзоси бўлиши учун эркин юнон бўлиши ҳамда хусусий мулкка эга бўлиши шарт эди. Чунки, улар эркин мулкдор бўлиши билан бирга давлат ишларида ҳам қатнаша олар эди. Шу жиҳатдан юнон полислари фуқаролик жамоаси деб ҳам аталган. Демак, Юнонистонда давлат жамоасидан етишиб чиққан Полисларда доимо фуқаролик ҳуқуқи шаклланиб борган. Полисларда фақат ички ҳаёт, балки ташқи сиёсат мавжуд бўлиб ўз армиясига ҳам эга бўлган. Полислар мил.авв. VI-V асрларда ўзининг ривожига чиққан. Юнонистонда марказлашиш жараёнига ҳаракат бўлмаган. Фақатгина форслар билан уруш жараёнида бирлашишга ҳаракат бўлган. Шу жиҳатдан, бу ерда икки цивилизация маркази – Афина ва Спарта вужудга келди.

Афина сиёсий ҳаётида демократия сари ҳаракат бўлган. Жумладан мил.авв. 594 йили Солон ислохоти амалга оширилиб, жамиятда фуқаро ва демосни яқинлаштиради. Энди демос ҳам барча ҳуқуққа эга бўлди. Кейинчалик мил.авв. V асрда Эфталит ва Перинлар ўз фаолияти билан демократияни янада мустаҳкамлайди.

Спартада архаик жамият қолдиқлари мавжуд бўлиб, жамиятда хусусий мулкка руҳсат берилмаган (ерга эгалик). Қуллар ҳам давлатга тегишли саналган. Эркин аҳоли орасида “Тенглик принципи” ҳукмрон бўлган.

Юнон форс урушларидан Афина ва Спарта қудратли давлатга айланди. Иккала давлат ҳам Юнонистонда ягона ҳукмронлик учун кураш бошлади. Бироқ, уруш иккала томонни заифлаштирди. А.Тойнби фикрича, бу жиҳат қадимги юнон цивилизациясининг инқирози эди. Юнон цивилизациясининг сўнгги босқичи сифатида эллин даври А.Македонский давлатини айтиб ўтиш лозим,

4.2 Эллада маданияти. Илмий билимлар ва дин ривожини.

Эллин маданиятининг умумий белгилари. Эллинлар дунёвий маданияти мураккаб ва хилма-хил эди. У юнон маданиятининг ҳамда Яқин Шарқ мамлакатлари маданиятининг уйғунлашувидан иборат бўлган.

Эллинизм даврида айрим мамлакатлар ўртасида ўзаро алоқалар кучайиб, узоқ ҳарбий юришлар савдо мақсадидаги саёхатлар, Яқин Шарқ мамлакатларига кўчиб бориб жойлашиш қадимги юнон ва македонларнинг билим доирасини кенгайтди: улар Шарқ маданияти билан аввалгига нисбатан кўпроқ танишадилар. Иккинчи томондан, Искандар Зулқарнайн (Александр Македонский) истило қилган мамлакатларнинг ҳамда эллинлар оламига туташ ўлка ҳалқи юнон маданияти билан бевосита танишиш имкониятига эга бўлди.

Эллинлар маданияти юнонча кўриниш олган эди. Юнонлар, македонлар, эллинлашган маҳаллий ер ва савдо аристократияси ва коҳинлардан таркиб топган ҳукмрон синф орасида умумюнон тили (койне) кенг тарқалган. Койне билан бирга эски юнон лаҳжаларида ҳам сўзлашганлар. Маҳаллий тиллар миср – демотик тили бўлиб, Селевкийлар даврига келиб уларнинг сони кўпайди. Милоддан аввалги IV аср охирига келиб юнонлар орасидаги янгича дунёқараш – космополитиз юзага келди. У юнонча “космополитес” - “дунё фуқароси” маъносини билдирган. Ўтган классик даврда ҳар бир юнон ўзини шаҳар фуқароси ҳисоблаган бўлса, эндиликда эллин полислари кенг тарқалди. Шу боис, эллинлар дунёсининг кенг ҳудудларида ёйилиб кетган юнонлар – аскар, ҳунарманд ва савдогарлар ўз қарашлари полис доирасидан чеккага чиқиб, тобора кенгайиб борди. Натижада эллинлар дунёси космополитизм муҳим ғояга айланди. Бу ғоя эса эллинлашган эксплуататорлар мавқеини мустаҳкамланган. Эллинларга хос бўлган ҳодисалар билан бирга бутун эллинизм маданияти Шарқда кенг тарқалди.

Қуролсозлик ва архитектура. Қулдорлик жамияти шароитида қуролсозликнинг янада ривожланиши эллин маданиятининг муҳим белгиси бўлди. Шарқ ва юнон тажрибасининг ўзаро таъсири меҳнат қуролларининг ва ҳунармандчилик усулларининг ҳамда одам ва ҳайвон кучи билан ҳаракатга келтириладиган содда механизмларнинг такомиллашувига ёрдамлашган. Масалан: улуғ математик ва механик олим Архимед (тахминан милоддан аввалги 287 – 212 йиллар) ихтиро қилган ричаглар, чархпалаклар ҳар томонлама қулай бўлиб, бу механизмлар ҳарбий ишда ва бинокорлик соҳасида катта ютуқлар келтирган. Бу даврда манжанақлар ва тошотар тўплар кўлланилган. Манжанақлар икки ўрим эгилувчан арқон ёрдамида ўқ ва тош, тошотар тўплар ёрдамида улкан тошлар улоқтирилган. Қалъаларни камал қилиш учун таранлар билан бирга, ғилдиракларга ўрнатилган ҳаракатланувчи махсус минора – гелпола (шаҳар олар) лар ҳам ишлатилган. Бу мосламалар душман шаҳри қалъалари ва деворлари бараварида ёки у улардан баланд қилиб ясалган. Ҳаракатланувчи минора (гелепола) ичида аскарлар, захира ўқлари ва тошлари билан отувчи тўплари жойлашган. Минора кўп одамлар кучи билан бир жойдан иккинчи жойга кўчирилган.

Денгиз кемалари илгарига нисбатан, каттароқ қилиб ясала бошлаган. Бу кемаларнинг беш ва ундан ҳам кўпроқ қатор эшкакли бўлганлар. Савдо флоти кемалари такомиллаштирилган. Улар кўпинча очик денгизда сузар, ҳатто океанга ҳам чиқар эдилар. Милоддан аввалги II асрда юнон Гиппал Ҳиндистонга кема сафари чоғида илк бор муссон шамолидан фойдаланган ва шу билан океанда маълум томонга эсадиган шамол ёрдамида сузишни кашф

этган. Денгизчиликнинг ривожланиши билан мукамал маёқлар, порт ва савдо соҳиллари ҳамда улар ёнида омборлар ва бошқа ёрдамчи бинолар қурилган. Кичик Фарос оролидаги маёқ барчага маълум бўлиб, у Мисрнинг Искандария портига борадиган йўлни кўрсатиб турган.

Эллин архитектурасида кўпчилик фойдаланишига мўлжалланган бинолар кўп эди. Агар классик Юнонистоннинг архитектураси учун хос асосий бино периптер - ибодатхона бўлса, эндиликда асосий бино перисталь – хусусий уй бўлиб қолди. Шаҳарлар одатда лойиҳа асосида қурилиб, ўзаро кесишадиган тўғри бурчакли тик кўчалари бўлган. Бундан ташқари, сув тегирмонларидан фойдаланилган. Эллин даврида кончилик иши энг қолоқ ҳисобланиб, шахталарда асосан, қўл меҳнатидан фойдаланилган.

Фан ва фалсафа. Юнонистонда ва қадимги Шарқда тўпланган билимларнинг ўзаро таъсири, техника ютуқлари ва эллинлар дунёси бепаён ҳудудларини амалий ўзлаштириш билан уйғунлашуви фанлар ривожланишига кўмаклашди. Пойтахтларда илмий марказ ва кутубхоналар қад кўтарди. Мисрда Искандария, Оронда Перам, Анншохи эллинлар дунёсининг илмий ва маданий марказлари ҳисобланган.

Искандарияда Птолемейлар ҳомийлигида ғоят катта кутубхонага асос солинган. У ерда эллинлар даврининг сўнгги йиллари 700 мингга яқин папирус ўрами мавжуд бўлган. Бу кутубхонада юнон-шарқ донишмандларининг ўша замонга қадар тўпланган асарлари сақланган. Сарой ёнида кутубхонадан ташқари, Мусейон - илмий муассаса ҳам ташкил қилиниб, унда олимлар учун ётоқхона бўлган. Бу илмий муассаса музалар ҳимоясига топширилган. Эллин даврида илм - фан алоҳида соҳага бўлиниб, тизимлаштирилган. Аристотелнинг шогирди ва мухлислари – перипатетиклар тарихи тизимлаштириш жараёнига яққол мисол бўла олади. Перипатетиклар фалсафий мактабига Аристотелнинг шогирди Геофраста (милоддан аввалги 370 - 285 йиллар) раҳбарлик қилган. У нафақат файласуф, балки кўпқиррали олим ҳам эди. У “ботаниканинг отаси” деб ном чиқарган. Геофрастадан кейин мактабни Стратон бошқарди. Қадимда у “физик” лақабини олган. Стратон физик ҳодисаларни тадқиқ қилишда эксперимент усулларини қўллаган. Унинг шогирдлари орасида Аристарх (милоддан аввалги 310-230 йиллар) ажралиб турган. У ер ва бошқа сайёралар, Қуёш тизимининг гелиоцентрик (яъни сайёралар Қуёш атрофида айланиши) тўғрисида фаразни илгари сурган. Искандарияда эса Евклид (милоддан аввалги III аср) геометриянинг дастлабки пойдеворида асос солади. У мавжуд математик, геометрик негизларни асослаб берган. Шунингдек, Искандарияда Мусейон кутубхонасининг мудури киреналик Эратосфен (милоддан аввалги 275 - 208 йиллар) ҳам фаолият олиб борди. У география, астрономия ва математика фанлари билан чуқур шуғулланган. Олим ер шари айланасининг узунлигини катта аниқлик билан ҳисоблаб чиқди ва физик-математик география асосларини яратди. Эратосфен биринчи бўлиб “география” терминини ишлатган.

Милоддан аввалги II асрда нинялик атоқли астроном ва географ Гиппарх яшаб ўтган. У бир қанча астрономик асбобларни такомиллаштирган ва ихтиро қилган. Кеча - кундузнинг бараварлигини аниқлаган. Гиппарх

ҳаракатсиз юлдузлар каталогини тузган. Бу каталогдан 900 га яқин ёритгич ўрин олган. Гиппарх Ердан Ойгача бўлган масофани, Ер ва Қуёш массасини аниқлаган ва экваторни 360 га тақсимлаб узунлик ва кенглик тушунчасини жорий қилган.

Милоддан аввалги III асрда тиббиёт анча тараққий этди. Юнон тиббиёт назарияси ва практикаси қадимги Шарқ тажрибаси билан қўшилиб, Искандария тиббиёт мактаби сифатида ифодасини топди. Бу мактаб асосчиси Герофил (милоддан аввалги III асрнинг биринчи ярми) ҳисобланади. У инсоннинг тасвирий анатомиясини яратган, диагноз методларини аниқлаган, дори-дармонга ғоят катта аҳамият берган. Кейинчалик унинг ишини Эрасистрат давом эттирган.

Эллин даврида икки янги фалсафий тизим – стоиклар ва эпикурчилар пайдо бўлди ва ривожланди. Стоик фалсафасининг асосчиси Кипр оролида туғилиб ўсган Зенон (милоддан аввалги 336 - 264 йиллар) эди. У Афинанинг энг гавжум жойи – нақшин пешайвон – стоя остида ваъз айтиб, тингловчиларга таълим берган. Стоицизм юнон ва шарқ назарияларининг маълум даражадаги синтездан иборат бўлган. Стоиклар ҳамма нарса, шу жумладан, фикр, сўз, олов кабиларни ҳам жисм деб атардилар. Улар оламни узлуксиз ривожланиб турган олов деб ҳисоблаганлар. Худо табиатнинг ўзида жо бўлиб, табиатнинг ижодий ибтидоси билан бир қилиб кўрсатилган. Уларнинг таълимотига кўра, коинот оловдан туғилган ва келажакда уни олов ютади, кейин эса яна пайдо бўлади.

Эллин фалсафий мактабининг яна бир асосчиси – Эпикур (милоддан аввалги 341 - 272 йиллар) Зенонга қарама - қарши ўлароқ материалистик дунёқарашни ёқлаб чиққан. Эпикур таълимотига кўра, одамлар объектив суратда ташқи оламни сезгилари орқали биладилар. Сезгиларнинг жамланиши асосида – умумий тушунча ҳосил бўлади.

Эллин даврида пайдо бўлиб, ривожланган фалсафий мактабларнинг ўзига хос хусусиятлари шунда эдики, улар қулларга ҳам инсоний фазилатлар, ҳатто уларда олий ахлоқ сифатлари ва донишмандлик мавжуд эканлигини айтиб ўтганлар.

Адабиёт ва санъат. Эллин даврида фан сифатида адабиётшуносликнинг куртаклари - филологик танқид юзага келган. Филологлар мантиқий асосда юнон грамматикасини ишлаб чиққанлар. Искандария Мусейони юнон адабиётининг муҳим маркази бўлиб қолган. Искандария шоирларининг етакчиси Каллимах (милоддан аввалги 310 – 240 йиллар) Мусейон кутубхонаси мудури ва тахт вориси ҳисобланган. У кутубхонада филологик каталоглар тузган ва олим филолог сифатида фаолият юргизган. Каллимах – мифология, тарих, адабий мавзуларда кичик – кичик шеър ва поэмалар ёзган. Каллимахнинг замондоши Феокрит номи тарихда лирик – драматик поэма – идилиялар муаллифи сифатида қолди. Бу асарларда у қишлоқ ва шаҳар ҳаётининг осойишта манзараларини ёзган. Эллин даврида янги аттика комедияси муҳим ўрин тутган. Унинг вакилларида бири афиналик Менандр (милоддан аввалги 342-292 йиллар). Бу комедиялар Мисрдан топилган папирус

қоғозларида битилган. Мемандр комедияларининг сюжети оилавий, маиший мавзулардан иборат бўлган.

Эллин даврида тасвирий санъат ҳам ажойиб ютуқларга эришди. Бу даврда юнон ва Шарқ анъаналари уйғунлиги яратилган кўпгина меъморчилик ёдгорликларида мужассам бўлди. Ҳайкалтарошлик санъати бу даврда анча раванқ топган, аммо мазмунан классик давр анъаналаридан фарқ қиларди. Идеал маъбуда ва қаҳрамонлар умумлаштирилган ҳайкаллари ўрнини асли каби ишланган ва тасвирланган шахс индивидуаллигини яққол кўрсатадиган портретларга кенг йўл берилган. Эллин даврининг ҳайкалтарошлари яратган яққа ва гуруҳ ҳайкалларида жисмоний ва руҳий азоб, кураш, ғалаба, ўлим каби сезгилар ифодаланган. Шу билан бир қаторда ҳайкалтарошликда дабдабали тематика мавжуд бўлиб, у эллин монархларнинг саройлари соясида намоён бўларди. Афина ва Искандарияда Пракситель, Пеграм, Родос мактаблари ҳайкалтарошликнинг ёрқин намуналарини яратдилар.

Эллин даврининг охирига бориб, ҳайкалтарошлик мавзуси ўзгариб, асарларда даҳшатли сюжетлар ва ясамалик намоён бўла бошлади. Гуруҳ тарзида ишланган икки ажойиб ҳайкал: “Форнез буқаси” ва “Лаокоон” да шу ҳолни кўриш мумкин.

Эллин даврининг иккинчи ярмида ҳайкалтарошликда идеаллаштирилган классик шаклларига қайтиш кузатилди. Милослик Афродита ҳайкали бу мактабнинг ажойиб ёдгорлиги бўлиб, унда маъбудлар фигуралари классик шаклда идеаллаштириб кўрсатилган.

Тош ўймакорлик санъати катта муваффақиятларга эришган. “Камео Гонзаго” асари унинг ажойиб намунаси бўлиб, унда шоҳ Птолемей ва малика Арсиноянинг боши ён томондан тасвирланган. Адабий манбаларга кўра, эллин рассомлигида ҳам жиддий асарлар яратилган, лекин мум бўёқлардан барпо бўлган картина ва фрескалардан деярли сақланиб қолмаган.

4.1 Рим цивилизациясининг ўзига хослиги.

Рим цивилизацияси кўп томондан юнон жамияти давоми ёки антик цивилизациянинг охириги босқичи деб қаралади. Бироқ унинг ўзига хос хусусиятлари бор эди. Римга фақат қулай географик шароит, балки улар юнонлар, карфагенликлар, этрусклар билан ёнма-ёнлиги ҳамда уларнинг ютуқларини яхши ўзлаштира олганлигида деб ҳисоблаш лозим.

Милоддан аввалги III асрда Римда фуқаролик жамияти шаклланиб бўлди. Бу эса ички ҳаёт – патрицийлик тизимини қарор топилишини ниҳоясига етказди. Рим фуқароси мажбуриятлари аниқ белгиланган эди: аввало, жамият олдидаги бурч, сўнгра оила олдидаги ҳамда ўзлиги учун қайғуришдир. Рим гарчи аристократик ресублика ҳисобланади. Бироқ уларнинг ваколоти чексиз бўлмаган. Турли органлар бир-бирини назорат қилиши мумкин бўлган. Албатта, римдаги индивидуализм фақат юнон маданиятининг таъсири эмас, балки жамиятдаги тенгсизликни маҳсули ҳам деб қараш лозим.

Римда империяни пайдо бўлиши цивилизацияни тугашими? Бир қараганда империя қудратли бўлиб, цивилизация тўхтамагандек туюлади.

Бирок, якунида Рим цивилизацияси қатор кучли зарбалар қурбонига айланди. Аввало, ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараёнларда, сўнгра варварлар ҳужумидир. Рим буюк Кўчишдаги ёш халқлар йўлининг келишган жойига айланди.

Тадрижий: меросийлик асосида ривожланган цивилизация жамияти тўхтаб қолди. Бирок, бу инқироз Ғарбий Европа цивилизациясининг асоси – бош манбаига айланиб қолди.

4.2 Республика ва империяча бошқарув.

Эр. авв. VI асрда этруск истилолари уруг` жамоасининг емирилиш жараёни, синфий жамият ва Рим давлатчилиги шаклланишини тезлаштирди. Этрусклар Римда илк юнон тираниясига о`хшаш монархия режимини ташкил этдилар. Унинг о`рнига Римда эр. авв. 509-йил илк республика тузуми о`рнатилди.

Рим тарихчилари, республика бошланишини эр. авв. 509-йил келиб чиқиши этруск бўлган со`нги Рим подшоси Тарквиний Маг`рурнинг Римдан ҳайдалиши билан белгилайдилар. Эркинлик тарафдорлари, сенат ҳокимияти химоячилари Юний Брут бошчилигида монархияни аристократик республика билан алмаштирдилар. Республика тузуми о`рнатилиши билан олий ҳокимият бир йил муддатга сайланадиган икки консул қо`лига о`тди. Дастлаб улар претор (олдинда юрувчилар) деб аталар эди.

Рим республикаси магистратураси бирданига эмас, аста-секин шаклланди. Фаразларга ко`ра, республиканинг биринчи йилларида ижроия ҳокимиятнинг бошида бир олий магистрат-претор бо`либ, унга о`ринбосари-квестор ёрдам берган. Плебейларнинг Муқаддас тоққа биринчи чиқиб кетишларидан со`нг, халқ трибунлари ва плебей эдиллари, уларнинг ёрдамчилари лавозимлари жорий қилинди. Аммо ижроия ҳокимиятга преторнинг ягона раҳбарлиги ва у томонидан ҳокимиятни босиб олиниш имконияти мавжудлиги хавфи туг`илди. Шунинг учун эр. авв. V аср о`рталарида бир олий магистрат о`рнига иккитаси сайланадиган бо`лди. Улар бир хил ҳокимиятдан фойдаландилар ва биргаликда бошқардилар. Улар бир-бирлари билан маслаҳатлашишлари лозим эди. Шунинг учун улар консуллар (сонсуло-маслаҳатлашаман со`зидан олинган) деб аталдилар. Лисиний ва Секст қонуни бо`йича эр. авв. 367-йилдан консуллардан бири плебейлардан сайлана бошлади. Олий магистратлар консуллар, сензорлар ва преторлар эди.

Консулларни сентурий йиг`инларда патритсийлар ичидан сайлар эдилар. Консуллар розилигисиз сенат комиссиялари то`плана олмас эди. О`злари эса, о`з мажбурият вазифаларини бажариш даврида ҳар қандай суд жавобгарлигидан озод эдилар. Консуллар уруш вақтида қо`шин қо`мондони вазифасини бажарганлар. Сенат ва комиссияларни чақирар эдилар ҳамда қонунчилик ташаббусига эга эдилар. Консуллар ҳокимияти фақат бири иккинчисининг қарорига вето (таъқиқ) қо`йиши билангина чекланган эди. Амалий ҳаётда эса, консуллар патритсийлар ва уларнинг олий органи-сенатнинг сиёсий манфаатлари билан ҳисоблашишга мажбур эдилар. Дастлабки кунларданок

консуллардан ташқари, шаҳар ишларида квесторлар муҳим о`рин тутдилар. Улар судда иштирок этар, хазинани бошқаришда қатнашар эдилар. Илк даврда улар консулларнинг ёрдамчилари эди. Эр. авв. В аср о`рталаридан квесторларни комиссияларда сайлайдиган бо`лдилар. Шу вақтдан квесторлар мустақил бо`лдилар. Улар давлатнинг молиявий ишлари билан шуг`улланар эдилар. Квесторлар архивни бошқардилар, ҳарбий юришлар даврида консулларга ҳамроҳлик қилиб, қо`шин хазинасини бошқарар эдилар.

Ер. авв. 443-йилдан бошлаб сентурий комиссияларида фақат патритсийлар ичидан икки сензор сайланадиган бо`лди. Улар 5 йилда бир марта 18 ой муддатга сайланар эди. Сензорлар собиқ консуллардан сайланган. Улар Рим фуқароларини мулк тоифаларига киритиб, сенаторлар таркибини текшириб, унинг янги ро`йхатини тузишлари лозим эди.

Илк республика даврида фавқулодда ҳокимият тузилмаси мавжуд эди: ораликдаги подшо, диктатор о`з о`ринбосари, отликлар қисм бошлиг`и билан биргаликда сенатда фавқулодда вазиятларда ярим йил муддатга сенатда сайланар эди. Эр. авв. 507-йилда Рим тарихида илк бор фавқулодда ваколатлар берилган мансабдор шахс-диктатор сайланди. Диктатор ҳокимияти подшо ҳокимиятига о`хшаш эди. Диктаторни римликлар давлат учун фавқулодда хавф туг`илиб қолган пайтда ёки о`та хавфли вазият юзага келган пайтда, ягона бошлиққа эҳтиёж бо`лгандагина сайлар эдилар. Диктаторни расман консуллар, амалда эса, сенат сайлар эди. Диктатор ҳокимияти чекланмаган эди. У икки консул ҳокимияти ваколатига эга бо`либ, унинг ҳокимият муддати 6 ойгача эди. Унга консуллар каби 12 ликтор эмас, балки 24 ликтор ҳамроҳлик қилар эди. 24 ликтор унинг ҳокимиятини белгиси бо`лган.

Рим республикаси аристократик характерда эди. Қонунчилик ташаббусига эга бо`лмаган сентурий йиг`илишларини жамиятнинг патритсий қатламларини вакили бо`лган консул чақириши мумкин эди. Бу комиссияларнинг бирор-бир қарори “патрес”-сенат томонидан тасдиқланмаса, кучга кирмас эди. Эр. авв. 471-йилдан курия ва сентурий йиг`инлари намунасидаги плебей йиг`инлари чақирила бошланди. Плебей йиг`инларида қабул қилинган қарорлар-“плебитсит” фақат плебейлар учун мажбурий эди.

Рим республикасида олий давлат органи-ҳалқ йиг`ини ҳисобланган. Ҳалқ йиг`ини қонунларни қабул қилиш ва бекор қилиш, уруш эълон қилиш ва сулҳ тузиш, олий мансабдор шахслар-магистрат (магистер-бошлиқ)ларни сайлар эди. Шу билан бирга, у олий суд ташкилоти эди.

Рим халқ йиг`инларини демократик моҳияти ва уларнинг кенг ваколатига қарамай, энг демократик трибут комиссиялари ҳам аристократия қо`лида қурол бо`лди. Ҳалқ йиг`ини фақат сенатда муҳокама қилинган, магистратлар киритган масалаларнигина муҳокама қилар эди. Комиссиялар қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга эмас эди.

Римда халқ йиг`инлари ёки комиссияларнинг уч ко`риниши мавжуд эди. Сервий Туллий ислохотларигача курия комиссиялари мавжуд эди. Сервий Туллий қуролли халқ йиг`ини-сентурий комиссияларини киритди. Тезда улар курия комиссияларини сиқиб чиқарди. Сентурий комиссиялари консуллар томонидан Рим шаҳридан ташқаридаги Марс майдонида чақирилар эди. Барча

Рим фуқаролари 193 сентурий, энг бой И тоифа 98, жами сентурийларнинг ярмидан ко`п сентурий ко`яр эди. Овоз бериш сентурийлар бо`йича о`тказилиб, ҳар бир сентурий бир овозга эга эди. Овоз бериш қатъий қабул қилинган тартибда: дастлаб И тоифа сентурийлари, кейин ИИ, ИИИ ва ҳ. к. овоз берар эди. Агар таклиф қилинаётган масала бо`йича сентурийлар овозининг 50% идан ко`проқ овози берилса, овоз бериш то`хтатилиб, таклиф қонун кучига кирар эди. Бундай овоз бериш тартиби бо`йича барча масалаларни Рим фуқароларини бой қисми бо`лган И тоифанинг 98 сентуриялари ҳал қилар эди. Бу комиссияларда преторлар, консуллар ва сензорлар сайланар эди. Овоз беришнинг мулк сензига асосланиши демократик сайлов тизими тарафдорларининг норозилигига учради. Эр. авв. 241-йилда сентурий комиссиялари ислоҳоти о`тказилди. Эндиликда ҳар беш тоифадан 70 сентурий ко`йиладиган бо`лди. Уларга суворийларнинг 18 сентурийлари, ҳунармандларнинг 4 сентурий ва пролетарларнинг 1 сентурийси ко`шиладиган бо`лди. Жами 370 сентурий (аввалги 193 о`рнига). Патритсийлар ва плебейларнинг кураши жараёнида плебейларнинг ҳудудий округ-триблар бо`йича трибут комиссиялари муҳим аҳамиятга эга бо`лди (Рим ҳудуди ҳудудий жиҳатдан 4 шаҳар ва 31 қишлоқ трибига бо`линган). Трибут комиссияларида эдиллар, квесторлар ва плебей трибунлари сайланар эди.

Рим давлат ҳаётида 300 аъзодан ташкил топган сенат муҳим о`ринни эгаллаган эди. У ҳукумат вазифасини амалга оширди. Эр. авв. 287-йилгача ҳар қандай қонун лойиҳаси сенатда муҳокама қилинганидан кейингина халқ йиг`ини муҳокамасига олиб чиқилар эди. Халқ йиг`инида қабул қилинган қонун фақат сенат тасдиқлаганидан кейингина қонун кучига кирар эди. Шундай қилиб, сенат о`зига керакли ё`налишда халқ йиг`ини фаолиятига раҳбарлик ва назорат қилар эди. Сенат ташқи сиёсатга раҳбарлик қилиб, давлат молиясининг эгаси эди. Мансабга сайланган магистратлар о`з фаолияти учун сенат олдида ҳисобот берар эдилар, шу билан сенатнинг иродасига тобе эдилар. Эр. авв. ИВ асрдан ваколатлари муддати тугаган олий мансабдор магистратлар сенат таркибига кирар эдилар. Сенаторлар ро`йхатини сензорлар тузганлар. Уларни раҳбари энг кекса ва обро`ли сенатор-принсепс сенатус (у мунозара пайтида биринчи бо`либ со`злаган) эди. Сенат ро`йхатида биринчи сензорлар, кейин консуллар, преторлар турар эди. Сенат мажлисини чақириш ҳуқуқига олий магистратлар: диктатор, консуллар, преторлар ҳақли эди. Сенатнинг қарори сенатус консулп (сенатус консултум) ёки декрет (декретум-қарор) дейилар эди. Сенат Рим олигархиясининг таянчи эди.

Рим конституцияси бо`йича магистратуралар коллегиял бо`либ (2 консул, 2 та претор, 4 эдил, 10 халқ трибуни, 2 сензор ва 4 квестор), бир йил ижро этилган. Лавозимлар ҳар йили қайта сайланган (фақат сензорлар бир ярим йил, диктаторлар ярим йил). Консуллар, преторлар, квестор ва эдиллар лавозимга 1-мартдан (ер. авв. 153-йилгача, кейин 1-январдан), плебей трибунлари эса, 10-декабрдан лавозимга киришар эдилар.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Амалий машғулот: “Цивилизация тушунчаси”, дастлабки цивилизацияларнинг шаклланиши

ЎзМУ электрон таълим тизимида медиатаълим амалиёти.

Ишдан мақсад: Ўқув жараёнида электрон таълим тизимини қўллаш ва медиатаълимни амалда жорий этиш кўникмасига эга бўлиш.

Ушбу амалий иш давомида қуйидагиларни **бажариш лозим:**

Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини, замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилишини ўрганиш.

Таянч тушунчалар, ҳар бир мавзуга оид атамалар моҳиятини билиш.

Мавзу юзасидан сўнгги йилларда фанда эришилган ютуқлар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш.

Ишни бажариш учун намуна:

Тингловчилар қуйидаги **кўникмаларга эга бўлиши зарур:**

Медаиатаълим тушунчасига тўлиқ эга бўлиши;

Медиапедагогика ресурсларини билиши;

Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини англаб етиш;

Замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилиши ҳақида билиши;

Медиатаълимни асосий мақсадини тушуниши;

Медиатаълим соҳасида халқаро ва миллий тажрибалар уйғунлигини билиши.

Назорат саволлари:

1. Медаиатаълим ва унинг пайдо бўлиши борасида нималарни биласиз?
2. Медиапедагогика ресурслари деганда нималарни тушунасиз?
3. Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини қандай амалга оширилади?
4. Замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилишини изоҳлаб беринг.
5. Медиатаълимни асосий мақсадлари нималардан иборат?
6. Медиатаълим соҳасида қандай халқаро ва миллий тажрибаларни биласиз?
7. Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) қандай тараққиёт омили бўлиши мумкин?
8. Жамият тараққиётида “электрон ҳукумат”нинг ўрни қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Bhuvan Garg. Teaching of history. India. New Delhi.: Rajat publications. 2010.

2. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
3. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.
4. Пахрутдинов Ш. Глобал ахборотлашган жамият ва медиатаълимнинг зарурияти. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
5. Пахрутдинов Ш. Медиатаълим: тараққиёт омили. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
6. Vendors of Learning Management and E-learning Products, By Don McIntosh, Ph.D.(2013). For Trimeritus eLearning Solutions, Inc. <http://www.trimeritus.com>, Updated Nov. 20, 2013
7. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти.-Т.: 2008, 196 б.
8. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>)..

2-Амалий машғулот: Қадимги Месопотамия ва Миср цивилизациялари.

Ишдан мақсад: Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)га оид хужжатлар билан танишиб, “электрон ҳукумат” фаолияти билан танишиб, давлат бошқарувга АКТни жорий этиш амалиётини ўрганиш.

Ушбу амалий иш давомида қуйидагиларни **бажариш лозим:**
 Ахборотлашган жамиятда медиатаълимнинг аҳамияти асослаб берилиши;
 АКТ моҳияти тушунтириб бериши;
 Таянч тушунчалар, ҳар бир мавзуга оид атамалар мазмунини билиши;
 Мавзу юзасидан сўнгги йилларда фанда эришилган ютуқларни изоҳлаб бериши лозим.

Ишни бажариш учун намуна:

Тингловчилар қуйидаги **кўникмаларга эга бўлиши зарур:**
 Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) тараққиёт омилини билиш;
 Жамият тараққиётида “электрон ҳукумат”нинг ўрнини билиш;
 Давлат бошқарувга АКТни жорий этишнинг ўзига хос жиҳатлари ва босқичларини тушуниш;
 Давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш муаммолари ва уларни ечиш йўналишларини билиш;
 Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишда ахборот хавфсизлигини таъминлаш сирларини билиш;
 Ахборотлашган жамиятда медиатаълимнинг ўрнини тўғри тушуниш.

Назорат саволлари:

1. Давлат бошқарувга АКТни жорий этишнинг ўзига хос жиҳатлари ва босқичларини изоҳлаб беринг.
2. Давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш муаммолари ва уларни ечиш йўналишлари нималардан иборат?
3. Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишда ахборот хавфсизлигини таъминлашда нималарга эътибор қаратилиши зарур?
4. Ахборотлашган жамиятда медиатаълимнинг ўрни қандай?
5. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги қандай асосий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни биласиз?
6. Электрон ҳукумат деганда нимани тушунасиз?
7. Электрон рақамли имзо нима мақсадда фойдаланилади?
8. Электрон ҳужжат нима?
9. Электрон ҳақида нималарни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Bhuvan Garg. Teaching of history. India. New Delhi.: Rajat publications. 2010.
2. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
3. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.
4. Пахрутдинов Ш. Глобал ахборотлашган жамият ва медиатаълимнинг зарурияти. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
5. Пахрутдинов Ш. Медиатаълим: тараққиёт омили. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
6. Vendors of Learning Management and E-learning Products, By Don McIntosh, Ph.D.(2013). For Trimeritus eLearning Solutions, Inc. <http://www.trimeritus.com>, Updated Nov. 20, 2013
7. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти. -Т.: 2008, 196 б.
8. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>).

3-амалий машғулот:

Қадимги Хитой ва Ҳиндистон цивилизацияси

Ишдан мақсад: маъруза, амалий ва виртуал лаборатория машғулотларини усулларини Moodle тизими мисолида ўргатиш.

Ушбу амалий иш давомида қуйидагиларни **бажариш лозим:**

1. Moodle платформаси имкониятлари ва хусусиятларини изоҳлаб бериши;
2. Moodle масофали таълим тизимида ўқув жараёнини ташкиллаштириш жараёнини тушутириши;
3. Moodle масофавий таълим тизимида назорат-саволлар турларини изоҳлаб бериши;
4. Moodle тизимида ўқитиш сценариясини тайёрлаш жараёнларини изоҳлаб бериши;

Ишни бажариш учун намуна:

Тингловчилар қуйидаги кўникмаларга эга бўлиши зарур:

Масофавий таълим тизимида ўқув жараёнини ташкиллаштиришни билиш;
 Moodle платформаси имкониятлари ва хусусиятларини билиш;
 Moodle масофавий таълим тизимида назорат-саволлар турлари, администратор, курс муаллифи, тьютор, талаба ва меҳмонлар ҳақида билиш;

Moodle масофавий таълим тизимида ўқув жараёнини ташкиллаштириш (маъруза, амалий ва виртуал лаборатория машғулотларини босқичлари)ни билиш.

Moodle тизимида ўқув жараёнини, жорий, оралиқ ва якуний назорат турларини ташкиллаштириш амалиётини ўрганиш.

Moodle тизимида ўқув контентларни шакллантириш ва бошқариш жараёни билан танишиш.

Оммавий онлайн очик курслар (Coursera, edX, Khan Academy, MIT Open Course Ware) жараёнини ўрганиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Bhuvan Garg. Teaching of history. India. New Delhi.: Rajat publications. 2010.
2. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
3. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.
4. Пахрутдинов Ш. Глобал ахборотлашган жамият ва медиатаълимнинг зарурияти. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
5. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти.-Т.: 2008, 196 б.
6. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>)..

3-амалий машғулот:

Қадимги Юнонистон ва Қадимги Рим цивилизацияси
ЎзМУ электрон таълим тизимида медиатаълим амалиёти.

Ишдан мақсад: Ўқув жараёнида электрон таълим тизимини қўллаш ва медиатаълимни амалда жорий этиш кўникмасига эга бўлиш.

Ушбу амалий иш давомида қуйидагиларни **бажариш лозим:**

Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини, замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилишини ўрганиш.

Таянч тушунчалар, ҳар бир мавзуга оид атамалар моҳиятини билиш.

Мавзу юзасидан сўнгги йилларда фанда эришилган ютуқлар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш.

Ишни бажариш учун намуна:

Тингловчилар қуйидаги кўникмаларга эга бўлиши зарур:

Медиатаълим тушунчасига тўлиқ эга бўлиши;

Медиапедагогика ресурсларини билиши;

Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини англаб етиш;

Замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилиши ҳақида билиши;

Медиатаълимни асосий мақсадини тушуниши;

Медиатаълим соҳасида халқаро ва миллий тажрибалар уйғунлигини билиши.

Назорат саволлари:

1. Медиатаълим ва унинг пайдо бўлиши борасида нималарни биласиз?
2. Медиапедагогика ресурслари деганда нималарни тушунасиз?
3. Замонавий ахборот жамиятида медиатаълимнинг ривожини қандай амалга оширилади?
4. Замонавий ахборот технологияларининг олий таълим жараёнида қўлланилишини изоҳлаб беринг.
5. Медиатаълимни асосий мақсадлари нималардан иборат?
6. Медиатаълим соҳасида қандай халқаро ва миллий тажрибаларни биласиз?
7. Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) қандай тараққиёт омили бўлиши мумкин?
8. Жамият тараққиётида “электрон ҳукумат”нинг ўрни қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Bhuvan Garg. Teaching of history. India. New Delhi.: Rajat publications. 2010.
2. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
3. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.

4. Пахрутдинов Ш. Глобал ахборотлашган жамият ва медиатаълимнинг зарурияти. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
5. Пахрутдинов Ш. Медиатаълим: тараққиёт омили. –Т.: ХТХҚТМОМИ. www.ziyonet.uz
6. Vendors of Learning Management and E-learning Products, By Don McIntosh, Ph.D.(2013). For Trimeritus eLearning Solutions, Inc. <http://www.trimeritus.com>, Updated Nov. 20, 2013
7. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти.-Т.: 2008, 196 б.
8. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>)..

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейс-методини амалга ошириш босқичлари:

Кейс 1

“Web-хостинг хизматини танлашда Сиз айнан UZINFOCOM Марказининг технологик майдончасидан фойдаланишинизгизни асослаб беринг?”

Мазкур кейс ролли ўйин кўринишида амалга оширилади. Ролли ўйин методининг асосий мақсади тингловчиларни фақат тинглаши эмас, балки билимларни ўзлаштиришда бевосита иштирокини таъминлаш орқали таълим жараёни самарадорлигини оширишга қаратилган. Ўйин ҳар хил муаммоларни ҳал этишдаги имитацион фаолиятларни тузиш учун энг қулай асос ҳисобланади.

(Таълим жараёнида ролли ўйинлардан фойдаланиши тингловчиларни фаол позицияга эга бўлиши, масала моҳиятини англаш ва унга тезкор муносабат билдиришни тақозо этади. Ролли ўйинда иштирокчилар фаолияти ўйин комплексидан стимул олади. Иштирокчилар ўйин давомида вазиятни таҳлил

қилишади. Бунинг учун уларга ҳеч ким ёрдам бермайди. Ўзларини бошқариш ва уюштиришлари орқали натижаларга эришадилар. Иштирокчилар мураккаб вазиятлар билан боғлиқ ўйин мақсадларига шахсий ҳаракатлари орқали эришадилар ва хулосаларни ўзлари қабул қиладилар. Ролли ўйинлар иштирокчиларда шахслараро муомала малакасини шакллантиради. Ролли ўйин бошқа ўйинлардан фарқли мақсади жамоавий ёки индивидуал қарор қабул қилишга ва муаммоларни ечимини дебат орқали топишга асосланади)

Тренинг мақсади: тарих фанини ўқитишнинг замонавий технологиялари бугунги ҳолати, муаммолари ва истиқбол масалалари ҳақида тушунчага эга бўлиш ҳамда уларни ҳал этиш чораларини рол вазифасидан келиб чиққан ҳолда индивидуал ва жамоавий ҳолда излаш.

Машғулотни ўтказиш тартиби: Иштирокчилар “SJ”, “MM”, “P” ва “G” белгилар тушурилган жетонларни танлаб 4та гуруҳга бўлинадилар. Шундан сўнг тренер бу тимсоллар нимани англатиши ва унинг соҳиблари қандай ролни бажаришлари кераклиги ҳақида тушунча беради. “G” – давлат ва жамоа раҳбарлари белгиси, “MM” - Масс медиа, ОАВлари ходимлари белгиси, “SJ” – тарих педагогикаси вакиллари, блогерлар ва “P” – жамоатчилик ҳисобланади. Тренинг шартлари тушунтирилади. Шундан сўнг қисқа видеокейс намоёйиш этилади. Гуруҳ аъзолари ролга киришишлари учун уларга А3 форматда қоғоз берилади ва ҳар бир гуруҳ ўз мавқеига кўра кўтарилган масала бўйича амалга оширадиган вазифаларини ёзиб чиқади. Мазкур ишга 10-15 дақиқа вақт ажратилади. Шундан сўнг гуруҳларнинг тақдимот иши амалга оширилади.

Тренинг давомида гуруҳ аъзолари муқобил гуруҳга уларнинг вазифаларидан келиб чиққан ҳолда саволлар ёки эътирозлар билан мурожаат қилишлари мумкин. Бу ҳар бир иштирокчининг фаол қатнашувини таъминлайди, яқка тартибдаги фаолиятини белгилайди. Мазкур стереотип қарашларга ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш, асослаш гуруҳ аъзоларидан талаб қилинади. Тренинг якунида унинг натижалари хусусида фикр алмашилинади. Ва масала ечими борасида аниқ тўхтамга келинади.

Қўлланиладиган воситалар: экран, қоғоз, фломастер, маркер.

Кейс 2

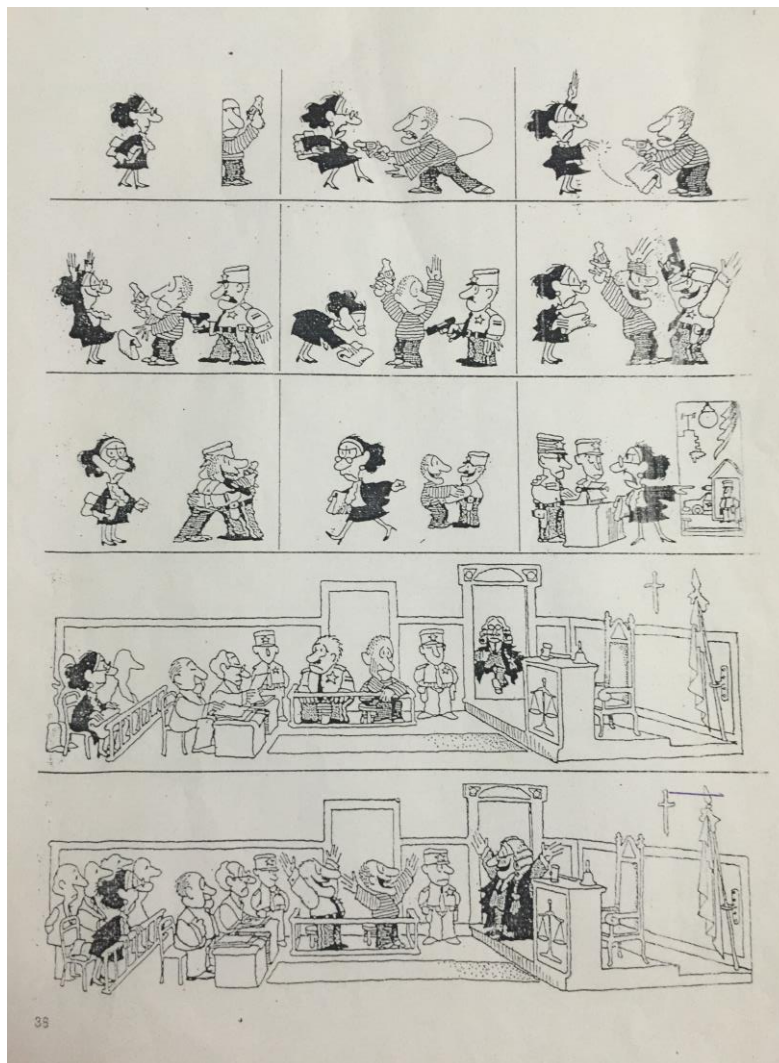
Тингловчилар эътиборига расм ҳавола этилади, унда акс этган муаммони тарихий материал сифатида жамоатчилик эътиборига олиб чиқиш учун бир қатор саволлар бўйича суриштирув ишлари олиб бориш, сарлавҳа топиш ва воқеа давоми сифатида оригинал ечим ва хулоса қилиш вазифаси юклатилади.

1. Бу қандай ҳолат? (вазият тушунтирилади)
2. Нима сабабдан бу ҳолат юз берди? (Бир неча сабаблар кўрсатилади)

2. Бу каби ҳолатлар олди олинмаса қандай оқибатларга олиб келиши мумкин? (Бир неча асосли фикрлар билдирилади)

3. Унга қарши қандай чоралар кўриш керак? (Бир қатор ҳал этиш чоралари билдирилади).

4. Хулоса қандай бўлади?

VII. ГЛОССАРИЙ

№	Атама	Ўзбекча	Инглизча
1	Ра	Қадимги Мисрдаги Қуёш худоси	ancient Egyptian sun god
2	Нубия	Мисрнинг жанубидаги худуд, ҳозирги Судан шимолига тўғри келади	Nubia is a region along the Nile river located in what is today northern Sudan and southern Egypt
3	Pharaoh	“Қатта уй” қадимги Мисрда подшолик унвони.	Pharaoh is the common title of the monarchs of ancient Egypt
4	Hyksos	Саҳро ҳокимлари ёки II-ўтиш даврида қуйи Мисрни забт этган кўчманчи халқлар.	The Hyksos, a people that constituted the fifteenth dynasty of Egypt were of non- Egyptian origin
5	Дидактик воситалар Didactic means	ўқув фанини ўзлаштириш самарадорлигини оширувчи педагогик воситалар	these are pedagogical systems that help improve the learners’ education skills
6	Дидактик материал Didactic material	фойдаланилганда ўқувчиларнинг билим олишини фаоллаштириш, ўқув вақтини иқтисод қилишни таъминлайдиган ўқув машғулоти учун мўлжалланган қўлланмаларнинг махсус кўриниши	a special view of annuels when you are using them, you will activate your knowledge, provide to econom studying time
7	Масофавий таълим	таълимни масофавий ўқитиш усул ва воситалари орқали ташқил қилиш шакли	a construction of building distancial study
8	Масофавий таълим тизими	масофавий технологияларни қўллаб масофавий таълимни ташқил этиш ва амалга	that is a system of a construction of building distancial study

		оширишга жалб қилинган ўқув-тарбиявий, ташкилий, телекоммуникация, педагогик ва илмий манбалар мажмуаси	
9	Масофавий ўқитиш Distancial studying	ахборот - коммуникация технологияси (компьютерлар, телекоммуникациялар, мультимедиа воситалари)га асосланган, тегишли меъёрий ҳужжатлар асосида ташкиллаштирилган таълим шакли	that is a system of a construction of building distancial study using information technologies
10	Даосизм Taoism	қадимги Хитойдаги фалсафий оқимлардан бири	religious or philosophical tradition of Chinese origin
11	Миной цивилизацияси Minoan civilization	Бронза даврида Крит оролида вужудга келган цивилизация.	The Minoan civilization was an Aegean Bronze Age civilization on the island of Crete
12	Ойкумена Ecumene	Ер юзининг одамлар яшайдиган қисми, чегараси	the portion of Earth's surface occupied by permanent human settlement.
13	Патрициялар Patricians	Римнинг қадимги туб аҳолиси	the original aristocratic families of Ancient Rome,

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

2. Меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатлар.

II. Махсус адабиётлар.

1. Бобров И.В. и др. История мировых цивилизаций часть I. Учебное пособие. Тюмень 2004
2. Бобров И.В. и др. История мировых цивилизаций часть II. Учебное пособие. Тюмень 2004
3. “Древние цивилизации”. Под общей редакцией Бангарда-Левина Г. М. М., 1989.
4. Дониёров А.Х. – Цивилизация тарихи ўқув-услубий мажмуа. Т. 2013
5. Ясперс К. “Смысл и назначение истории”. М., 1991.

Қўшимча адабиётлар

6. Шпенглер О. “Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории”. Т.1., М., 1993.
7. Геродот “История в 9-ти книгах”. Л., 1972.
8. “Древнеиндийская философия. Начальный период” М., 1963.
9. Фукидид “История”. Л., 1981.
10. “Мифология древнего мира”. М., 1977.
11. Тойнби А. “Древнейший Восток в свете новых раскопок” М., 1956.
12. Крамер С. “История начинается в Шумере”. М., 1991.
13. Коростовцев М. А. “Религия Древнего Египта”. М., 1971.
14. “История китайской философии”. М., 1988.
15. Фуломов Х.Ф., Татибоев А.С. “Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи”. Т., 1993.
16. Большаков О.Г. “История Халифата”. Т.1., М., 1989.
17. Тарн В. “Эллинистическая цивилизация”. М., 1989.
18. Галич М. История доколумбовых цивилизаций. – М., “Мысль”, 1990.
19. Губман Б.Л. Цивилизация перед судом истории. Сборник. Санкт-Петербург, Прогресс, “Культура”, “Ювента”. 1996.
20. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. – Т., “Ўзбекистон”, 2001.
21. Гвидо Мансуэлли. “Цивилизации Древней Европы”. Екатеринбург. 2001.
22. Эшов Б. Цивилизация тизимида илк шаҳарлар. Тошкент, 2005.

Электрон манбалар

23. [http:// history.hanover.edu/texts.htm](http://history.hanover.edu/texts.htm)
24. [http:// www.ucr.edu/Fh-gig/horuslinks.html](http://www.ucr.edu/Fh-gig/horuslinks.html)

25. [http: // English www.hss.cmu.Edu/history](http://www.hss.cmu.edu/history)
26. [http: // www.ukans.edu/history/v1/](http://www.ukans.edu/history/v1/)
27. [http: // www.lib.muohio.edu/inet/subj/history/wwiiFindex.hrml](http://www.lib.muohio.edu/inet/subj/history/wwiiFindex.hrml)
28. [http: // www.lib.byu.edu/-rdh/www//](http://www.lib.byu.edu/-rdh/www//)
29. [http: // classics.mit.edu.](http://classics.mit.edu)
30. [http: // www.washlaw.edu/forint//](http://www.washlaw.edu/forint//)
31. [http: // www.yale.edu/Lawweb/avolon.htm](http://www.yale.edu/Lawweb/avolon.htm)
32. [http: // www.yale.edu/acuns/](http://www.yale.edu/acuns/)